

فصل پنجم

هنر شبہ قاره هند

دوره جدید

ح ۱۸۵۷ م

دوره مغول

ح ۱۲۰۰ م

سلسله چولا

ح ۷۵۰ م

فرمانروایی گوپتا و

سلسله پالاوا

ح ۲۵۰ م

فرمانروایی موریایی و

فرمانروایی کوشانی

ح ۴۰۰ ق. م

ورود آریایی ها

تمدن رودخانه گنگ

ح ۱۵۰۰ ق. م

تمدن دره سند

ح ۲۵۰۰ ق. م

EARLY SOUTH AND SOUTHEAST ASIA

فصل پنجم

هنر و تمدن شبه قاره هند

اهداف رفتاری :

پس از پایان این فصل از فرآگیر انتظار می رود :

- ۱- عوامل و عناصر شکل گیری هنر شبه قاره هند را توضیح دهد.
- ۲- سه دوره‌ی هنر و تمدن شبه قاره‌ی هند را نام ببرد.
- ۳- نمودارها و آثار هنری را در دوره‌پیش از آریائیان شرح دهد.
- ۴- ویژگی‌های هنر اسلامی هند را شرح دهد.

هنر و تمدن شبه قاره هند

سرزمین هند یکی از مناطق مهم تاریخ تمدن بشری است که روزگاری عرصه‌ی ظهور چند تمدن عظیم و دین بنام جهان بوده است. از این سرزمین در بسیاری از موارد با نام «شبه قاره» یاد می‌کنند که این خود از عظمت این سرزمین پهناور حکایت دارد.

هنگامی که در وادی هنر و تمدن از هند نام برده می‌شود ناحیه‌ای وسیع را در بر می‌گیرد. که شامل کشورهای کنونی هندوستان، پاکستان، نپال، بوتان، بنگلادش، سریلانکا و بخشی از افغانستان است. این سرزمین که به حق سرزمین عجایب نام گرفته، تاریخی پرنشیب و فراز دارد، اقوام مختلف از نژادهای

۱-۵ - یکی از صفحات نسخه مصور بوستان سعدی، کتابت، تصویر و تذهیب شده در هند، دوره اسلامی

گوناگون، با اعتقادات و آیینهای دینی متفاوت در طول تاریخ به این سرزمین کوچ کرده یا بر آن هجوم برده‌اند. اما در نهایت همگی پس از دوره‌هایی از تنش، به نوعی همزیستی آرام و مساملت آمیز و درک چند جانبه رسیده‌اند. برخی از هند شناسان خصلت همزیستی مساملت آمیز و تقریب بین ادیان را از ویژگیهای بارز و ممتاز خاک سرزمین هند می‌دانند. سیر تاریخ ادیان و مذاهب در هند، این سرزمین را از سیاری از تمدن‌های دیگر ممتاز می‌سازد.^{۱۳}

هند و ایران از هزاران سال پیش تاکنون وجود مشترکی داشته‌اند. تشابهات بسیار میان «اوستا» (کتابهای دینی کهن ایرانیان) و «وداها» (کتاب مقدس هندوان) به وجود اصل و منشأ مشترک گواهی می‌دهد. تشابه بسیاری از نام شخصیت‌های موجود در این کتابها و هویت ایشان از مواردی است که به هم اصل بودن ایرانیان و هندیان گواهی می‌دهد. این ارتباط به حدی نزدیک بوده که قریب به هشت‌صدسال از تاریخ هند، زبان فارسی، زبان علم و ادب به شمار می‌رفته و قریب به چهار صد سال زبان رسمی هند بوده است. بسیاری از آثار هنری و میراث فرهنگی هند را نسخه‌های خطی (تصویر ۱-۵) دیوان‌های شعرای بزرگی چون حافظ و سعدی و فردوسی تشکیل می‌دهد.

۲-۵ - تاج محل، نمای جنوبی، کتیبه خطی

بناهای تاریخی معروف اسلامی چون «تاج محل» (تصویر ۲-۵) توسط مهندسان ایرانی طراحی شده و با خط زیبای خوشنویسانی ایرانی آراسته است.

هنر و تمدن سرزمین هند را به طور اجمالی می‌توان به سه دوره تقسیم کرد.

الف: دوره پیش از آریائیان

ب: دوره آریائیان

ج: دوره اسلامی

هر سه دوره‌ی فوق از اعصار درخشان تاریخ شبه قاره هند به شمار می‌روند.

الف : دوره پیش از آریائیان

کهن‌ترین تمدن مکشوفه شبه قاره هند که تمدن دره‌ی سند است، قدمت ۴۵۰۰-۴۵۵۰ ساله دارد. از این جهت یکی از قدیمی‌ترین تمدن‌های جهان به شمار می‌رود. این دوره از تمدن هند که از حدود سال ۲۵۰۰ تا ۱۵۰۰ پیش از میلاد در اوج شکوفایی بوده از اکتشافات سده بیستم است. تا قبل از این اکتشافات باستان‌شناسی که به کشف دو شهر مهم هاراپا^{۱۴} و مو亨جودارو^{۱۵} انجامید (تصویر ۳-۵)، محققان از وجود تمدنی کهن‌تر از

۱۳. نگرش دینی بر سر تا سر تاریخ تحول هنر هند سایه افکنده است و لذا برای درک هنر شبه قاره نیل به دانش اجمالی در خصوص ادیان این منطقه ضروری است.

Harappa .۱۴
Mohenjodaro .۱۵

تمدن آریایی در منطقه بی اطلاع بودند.

۵-۳ طرح خیالی موہنجدوارو بر اساس یافته های باستان شناسی، موزه موہنجدارو

پس از انجام حفاریها و کشف شهر مهم «موہنجدوارو» در ۱۹۲۱ میلادی پرده از وجود تمدنی بسیار پیشرفت‌هه برداشته شد. از ویژگیهای مهم این شهرها، وجود نقشه شهرسازی پیشرفته، سیستم فاضلاب شهری، خانه‌های دو تا سه طبقه با حیاط مرکزی، خیابان‌ها و کوچه‌های منظم و عمود بر هم، انبار غله برای توزیع ارزاق، یک استخر وسیع، بناهای ساخته شده از آجرهای کوره پز شده و بالاخره حصار اطراف شهر به بلندی ۱۳ متر را می‌توان نام برد، که به نظر می‌رسد شبیه به شهر سوخته در سیستان و بلوچستان می‌باشد.

ظروف سفالی، تندیسهای سنگی و مسی (تصویر ۴-۵) و بالاخره مهرهای کوچکی از جنس استاتیت یا سنگ صابون (تصویر ۵-۵) از آثار مهمی هستند که از حفاریهای تمدن دره سند بدست آمده است. بر روی این مهرها که اغلب سفید رنگ هستند، نقوش جانورانی چون فیل، گاو کوهاندار، کرگدن، ببر و ... با مهارت، استادی و آگاهی کامل از کالبد شناسی نقش گردیده‌اند.

مطالعه نقوش این جانوران از یک سو، تبحر هنرمندان ۴۰۰۰ سال پیش را به نمایش می‌گذارد و از سوی دیگر اشاره‌ای به وجود انواع جانوران نقش شده در محیط زیست انسان‌های آن دوران دارد. همین سندهای ساكت ولی گویا نشان می‌دهد که روزگاری، در منطقه‌ای که اکنون بیابان‌های خشک و شن‌های روان آنرا پوشانده، ناحیه‌ی حاصلخیزی بوده و در آن گیاهان و جانوران بیشماری وجود داشته‌اند.

۴-۴ پیکره‌ی کاهن شاه، تمدن دره‌ی سند موہنجدارو، ۱۷۰۰ - ۲۵۰۰ ق.م سنگ صابون (استاتیت)، موزه‌ی ملی پاکستان

۵-۵ مهرهای موہنجدارو، سنگ صابون، ۱۷۰۰ - ۲۵۰۰ ق.م، پاکستان

ب : دوره آریائیان

سلطه‌ی آریائیان در مناطق شمالی شبه قاره را حدود ۱۵۰۰ ق. م تخمین زده‌اند. شکل‌گیری تمدن آریایی مدتی طولانی (حدود هزار سال) از ۱۵۰۰ ق. م تا زمان ظهور بودا (۵۶۶ ق. م - ۴۸۶ ق. م) به طول انجامید و از این جهت است که آثار هنری برجسته‌ای مربوط به این ایام بدست نیامده است. گرچه منابع مکتوب از وجود هنرهایی چون نقاشی دیواری، تزئینات چوبی و آثاری از عاج، نقره، طلا و سنگ‌های قیمتی خبر می‌دهند لیکن نمونه‌هایی از این آثار یافت نشده است.

نخستین آثار ارزنده‌بدست آمده‌از دوره حکومت آریائیان (فرمانروایی موریایی) راستونها و سرستونهای عهد حکومت امپراتور آشوکا (حکومت ۲۳۲-۲۷۳ ق. م) تشکیل می‌دهند. امپراتور آشوکا تحت تأثیر تعالیم بودا، این ستونها را در مکانهای مهمی که به زندگی بودا مربوط می‌شود برآفرانست. این ستونهای سنگی که تا ۱۰ متر ارتفاع و گاهی تا ۵۰ تن وزن داشته‌اند و به رویی استادانه تراش و صیقل خورده‌اند. تکنیک ساخت این آثار با روش حجاری‌های هخامنشی و آثار تخت جمشید نزدیکی بسیاری دارد و مطالعه تاریخ روابط ملل و تحقیقات هنری نشان داده است که این سرستونهای زیبا و معروفترین آنها که سرستون سرنات (تصویر ۵-۶) نام دارد یا به دست حجاران و معماران هخامنشی و یا زیر نظر مستقیم آنها، توسط هنرمندان بومی، ساخته شده‌اند. از سده‌ی سوم قبل از میلاد تا حدود سده‌ی پنجم و ششم میلادی آثار هنری غالب در شبه قاره‌ی هند را آثار مجسمه سازی و معماری بودایی و هندویی تشکیل می‌دهند.

اولین نمونه‌های معماری بودایی استوپاها^{۱۶}، بودند. استوپا (تصویر ۷-۵) از یک پشتنه نیم کروی محکم و توپر ساخته می‌شد و محل نگهداری اشیا به یادگار مانده از بودا بوده است. بسیاری

۵-۶- سرستون آشوکا (چهار شیر و چرخ)، سنگ ماسه، سده سوم ق. م، سرنات، موزه‌ی باستان‌شناسی، هند

stupa.۱۶

از این بناهای یادبود در دوره حکومت آشوکا ساخته شده اند و طی مرور زمان در ابعاد بزرگتر بنا شده و به عنوان سبک معماری خاص بودایی مورد توجه قرار گرفته‌اند.

در زمینه هنرهای تجسمی، نقاشی‌های دیواری، نقش بر جسته‌های سنگی و بالاخره تندیس‌های بودا در آئین هندویی نیز از آئین‌های کهن شبه قاره هند است که جزء ادیان آریایی به شمار می‌رود. این آئین به عنوان دین غالب سرزمین هند هنوز رواج دارد و اغلب آثار هنری شبه قاره نیز به نوعی با همین دین مرتبط است. بنای معابد، تندیس‌های سنگی، فلزی و چوبی، نقش بر جسته‌های مربوط به خدایان متعدد و نقاشی روی دیوار غارها و معابد آثاری هستند که به وفور در نقاط مختلف هند دیده می‌شوند (تصویر ۵-۸).

در آئین هندویی سه ایزد چرخش نظام هستی را به عهده دارند که خدایان اصلی را تشکیل می‌دهند و عبارتند از «برهمما» ایزد خالق، «ویشنو» ایزد محافظ کائنات و «شیوا» ایزد نابودی (تصویر ۵-۹).

معابد هند عموماً به پرستش دو ایزد (ویشنو و شیوا) و تجلیات آنها اختصاص دارند. نمای خارجی این معابد چنان مملو از تندیس خدایان، تصاویری (به صورت نقش بر جسته، پیکرتراشی و نقاشی)، شرح حال زندگی خدایان و جانوران اساطیری است که این معابد را به تندیسه‌های عظیم و پیچیده‌ای تبدیل کرده اند. به بیان دیگر این معابد تلفیقی از پیکرتراشی و معماری می‌باشد (تصویر ۵-۱۰).

معمولًاً فضای داخلی آن اندک است و بیشترین تاکید بر جزئیات خارجی است.

۷-۵- استوپای بزرگ سانچی، سده اول قبل از میلاد تا سده بعد از میلاد، هند

۸-۵- بودای نشسته، سنگ ماسه، سده پنجم میلادی، سرقات، موزه‌ی باستان شناسی، هند

۵-۵- شیوا در مقام نتاراجا (قص کپهانی) ، سده ۱۰ میلادی ،
مفرغ

۵-۹- بخشی از یک نقش بر جسته‌ی سنگی با
صحنه‌هایی از زندگی بودا ، سده دوم میلادی
گالری فری بر- واشنگتن

۱۱- معبد خاجو راهو ، هند ، حدود سده ۱۰ میلادی

دوره‌ی اسلامی

تا سده هفتم هجری قمری / سیزدهم میلادی، آثار قابل ملاحظه‌ای از نفوذ و اختلاط فرهنگی میان مسلمین و هندیان به دست نیامده است. از این تاریخ، با مهاجرت ایرانیان به هند زمینه ایجاد یک فرهنگ عظیم فراهم می‌شود. انتقال اسلام به هند نیز اساساً توسط ایرانیان صورت گرفت و همراه این انتقال فرهنگی زبان فارسی نیز رواج یافت. فنون کتاب آرایی اسلامی نیز رشد کرد و به اوج خود رسید به طوری که برخی از زیباترین نسخه‌های خطی نفیس فارسی در شبه قاره هند تدوین گردیده و تعداد نسخه‌های خطی فارسی هند بیش از تعداد نسخه‌های تدوین شده در ایران است.

تأثیر فرهنگ ایران بر سرزمین هند در زمینه نقاشی، نگارگری، هنرهای دستی، فرش و معماری نیز بوضوح دیده می‌شود. اوج تجلی هنر اسلامی را که هنر «هندو- ایرانی» نیز نامیده می‌شود، می‌توان در دوران حکومت مغولان تیموری (۱۵۲۶ تا ۱۸۵۷ میلادی) مشاهده کرد.

هند به واسطه وجود سلاطین و درگیری‌های محلی آنان از نظر سیاسی کشوری ناآرام و بی تعادل بود اما پس از استقرار مغولان هند (تیموریان) نظام و قوام فرهنگی خاص یافت. لازم به ذکر است که لفظ «مغول» برای ما ایرانیان، توحش، بی فرهنگی و برببریت را تداعی می‌کند در صورتیکه این لفظ در شبه قاره هند همواره با احترام یاد می‌شود. مغول‌های هند، بر خلاف مغولانی که به ایران تاختند، پس از گذشت حدود دویست سال انسانهایی فرهنگ دوست و هنرپرور گشتند.

استقرار و قوام اولیه عهد مغول که توسط بابر، بنیانگذار این سلسله تا حدی بدست آمده بود در عهد حکومت فرزندش همایون شاه، ۱۵۳۰- ۵۶ میلادی تنزل کرد. ولی همین ضعف نظام سیاسی سبب رشد فرهنگی و هنری گشت زیرا همایون شاه از وحشت شورشیان به دربار شاه طهماسب صفوی در ایران پناه آورد. شاه طهماسب از او به نیکی پذیرایی کرد و برای بازپس گرفتن قدرت از دست رفته از او حمایت کرد.

در زمان اقامت در دربار ایران، همایون شاه بسیار تحت تأثیر هنر، ادب و فرهنگ صفویه در ایران قرار گرفته بود و هنگامیکه با کمک شاه ایران توانست قدرت از دست رفته را بازیابد زمینه مهاجرت هنرمندان ایرانی را فراهم کرد. از پیشگامان این مهاجرت باید از «دوست مصور»، «میرسیدعلی» و «عبدالصمد» نام برد.

این هنرمندان برای پرورش هنرجویان و خلق آثار هنری، به ایجاد کارگاه‌های هنری در دربار همایون شاه پرداختند و بدین ترتیب فصلی نوین در فرهنگ و هنر هند آغاز گردید. قدر نهادن به هنر و هنرمندان در

دربار مغلول هند به حدی بود که بسیاری از هنرمندان و شعرای ایرانی به دربار پادشاهان مغول هند جذب شدند و منشا خدمات و آثار ارزنده‌ی فرهنگی و هنری گشتند. موج گرایش به هنر و فرهنگ ایران روز به روز گستردہ‌تر می‌شد و آثار هنری ارزنده‌ای خلق می‌گشت. پادشاهان بعدی مغول، چون اکبرشاه (که اکبر کبیر لقب گرفته)، جهانگیر شاه و شاه جهان به ترتیب برکمیت و کیفیت این هنر افزودند. آثار کم نظری در زمینه‌های نسخ مصور خطی، کتاب‌هایی چون همایون نامه، اکبرنامه، توزک جهانگیری و پادشاهنامه شاه جهان و آثار چوبی، فلزی، سنگی و معماری از این دوران به جای مانده است که در ردیف برجسته‌ترین آثار هنری جهان قرار دارند (تصاویر ۱۲-۵ تا ۱۶-۵). نسخ خطی دوره‌ی اسلامی هند اغلب به زبان فارسی و خط نستعلیق نوشته شده‌اند. زبان فارسی در حکم زبان دینی مسلمانان هند است همانطور که زبان عربی و خطوط نسخ و ثلث برای ما ایرانیان فرهنگ اسلام را تداعی می‌کند، زبان و خط فارسی نستعلیق نیز نزد مسلمانان شبه قاره هند نه تنها به لحاظ فرهنگی و ادبی ارزشمند است بلکه از جایگاه خاص دینی نیز برخوردار است. پادشاهان مغول کتابخانه‌های عظیمی تأسیس کردند، به اهل قلم سفارش کتاب می‌دادند و سپس خوشنویسان و تذهیب کاران و نگارگران به تصویر و تزئین این کتاب‌ها می‌پرداختند. خلق این آثار از یک سو به ترویج خط و زبان فارسی انجامید و از سوی دیگر زمینه را برای خلق آثار بدیع هنری در قالب خط، تذهیب و نقاشی فراهم نمود. دوران هنر اسلامی شبه قاره هند در عهد شاه جهان به کمال خود رسید. بنای زیبای تاج محل (تصویر ۱۷-۵) مربوط به همین عهد است. این بنا که در شهر آگرا واقع است، مقبره ممتاز محل همسر محبوب شاه جهان است که بعدها خود نیز در آن مدفون گشت. این بنا که به نمادی از عشق شهرت دارد و یک پارچه از سنگ مرمر سفید ساخته شده، از تاثیر عمیق هنر معماری ایرانی بر معماری بومی هند حکایت می‌کند.

۱۲- جهانگیر شاه و شیخ صوفی، نقاشی مغولی، آبرنگ جسمی روی کاغذ، هند، سده یازدهم هجری

۱۴- برگی از اکبر نامه ،
عهد مغول ، سده دهم هجری
هند ،

۱۳- منار قطب الدین
ایبک ، دهلی ، سده ششم
هجری ، سنگ ماسه سرخ
و مرمر صاف

۱۶- شاه جهان در حال نگهداری
یک جواهر ، مرقع شاه جهان

۱۵- دو صفحه رویرو از قرآن دست نوشته ،
lahor ، سده دهم هجری ، کتابخانه بی بیتانیا

۱۷-۵-نمای کلی تاج محل ، آگرا، هند

پرسش

- ۱- چه مواردی را می توان به عنوان نشان دهنده ارتباط نزدیک ایران و هند ذکر کرد؟ با ذکر مثال توضیح دهید.
- ۲- تمدن هند را به چند دوره تقسیم می کنند؟ نام ببرید.
- ۳- شهرهای مهم "هاراپا" و "موهنجودارو" مربوط به چه دوره ای هستند و چه ویژگی های دارند؟
- ۴- نخستین آثار ارزنده ای به دست آمده از دوره ای حکومت آریائیان در هند چیست؟ توضیح دهید.
- ۵- اولین نمونه های معماری بودایی چه نام دارند و کاربردشان چه بوده است؟
- ۶- معابد هند دارای چه خصوصیاتی هستند؟
- ۷- انتقال اسلام به هند از چه طریق صورت گرفت؟ توضیح دهید.
- ۸- اوج تجلی هنر اسلامی هند مربوط به چه دورانی است؟ چرا؟
- ۹- سه تن از هنرمندان ایرانی پیش گام مهاجرت به هند را نام ببرید.
- ۱۰- چند نمونه از آثار بر جسته نسخ خطی مصور کارشده در زمان پادشاهان مغول را نام ببرید.
- ۱۱- دوران هنر اسلامی هند در عهد کدام پادشاه به کمال خود رسید؟ یکی از مهم ترین آثار این دوره را ذکر کنید.

فصل ششم

هنر و تمدن چین و ژاپن

- چین معاصر
ح ۱۹۱۱ م
سلسله چینگ
- ح ۱۶۵۰ م
سلسله مینگ
- ح ۱۴۰۰ م
سلسله یوآن
- ح ۱۳۰۰ م
سلسله سونگ
- ح ۹۵۰ م
سلسله تانگ
و ۵ سلسله
- ح ۵۵۰ م
سلسله های ششگانه
- ح ۲۲۰ م
سلسله های
چین و هان
- ح ۴۰۰ ق.م
سلسله زو (چو)
- ح ۱۰۰۰ ق.م
سلسله شانگ
- ح ۲۰۰۰ ق.م
دوران نوسنگی

EARLY CHINA AND KOREA

فصل ششم

هنر و تمدن چین و ژاپن

اهداف رفتاری:

پس از پایان این فصل از فرآگیر انتظار می‌رود :

- ۱- تفکر و هنر غالب در نظام فکری مؤثر در هنر چین را شرح دهد.
- ۲- عوامل و عناصر تشکیل دهنده‌ی هنر کهن شرق دور را شرح دهد.
- ۳- هنر سلسله‌ی میانه و چین متأخر را شرح دهد.
- ۴- ارتباط هنر چین را با دیگر هنرها (ایران) به اجمال توضیح دهد.
- ۵- هنر و تمدن ژاپن را به اختصار شرح دهد.

هنر و تمدن چین

شرق دورمتشکل از کشورهایی است چون چین، کره و ژاپن که کمابیش دارای فرهنگ و هنری نزدیک به هم هستند. دوران تاریخی فرهنگ و تمدن چین به حدود هزاره دوم قبل از میلاد می‌رسد و با سلسله شانگ قطعی و مستند می‌شود. اکتشافات باستان‌شناسی به وجود تمدن و حکومت منسجمی در دشت‌های اطراف رودخانه زرد یا هوانگ هو(جوانگ جو) در شمال و شمال شرقی چین گواهی داده است. هنر چین از جمله هنرهای شاخص جهان است که از دیر باز هویت خاص چینی خود را حفظ نموده است. چین به خاطر

اختراعات ارزنده‌ای چون تهیه ابریشم از پیله‌ی کرم ابریشم، ساخت ظروف چینی بسیار مرغوب، کاغذ و نیز صنعت چاپ شهرت بسیار دارد.

تفکر و هنر غالب چین در طول تاریخ تحت تأثیر سه نظام فکری و اعتقادی یعنی تعالیم «لائوتسه^{۱۷}»، «کنفوسیوس^{۱۸}» و «بودا^{۱۹}» شکل گرفته است.

۱- قدمت تعالیم تاؤ به ۶۰ قبیل از میلاد و به دوران سلسله «چو» باز می‌گردد. بنیانگذار این تفکر شخصی به نام لائوتسه بوده که جز یک کتاب کوچک تحت عنوان «راه و قدرت‌های آن» (دائعو دجینگ) از

وی چیزی به جای نمانده است. تعالیم عرفانی لائوتسه مربوط به یگانگی با نیروی لایزال جهان است.

۲- کنفوسیوس در سال ۵۵۱ قبل از میلاد در دوران سلسله چو دیده به جهان گشود. تعالیم او ضمن تأکید بر جنبه‌های اخلاقی متوجه ایجاد تحولاتی در جهت بهبود ساختار اجتماعی و نظام حکومتی بود. کنفوسیوس را بیشتر می‌توان یک مصلح فیلسوف دانست.

۳- «بودا» شاهزاده‌ای هندی بود که در سده ی ششم قبل از میلاد در هند متولد شد، در همان سرزمین به ترویج تعالیم‌ش پرداخت و همانجا نیز جان سپرد. تعالیم بودا که بر مبنای تعالیم زیستی و صلح اندیشه استوار بود، در فاصله چند سده در میان اقوام، ملل و فرهنگ‌های مجاور مقبولیت وسیع یافت. جاده ابریشم در انتقال این آیین و هنرهای ناشی شده آن نقش مهم و حساس ایفا کرد. از طریق همین شبکه راه بود که فرهنگ‌های گوناگون شرقی و غربی با یکدیگر آمیخته و انعکاس آن را می‌توان به بهترین نحو در آثار هنری دوره بودایی که از سده اول میلادی به بعد وسعت و شوکت یافت، مشاهده کرد.

مهمترین هنر چینی خوشنویسی و نقاشی است. با شکل‌گیری سلسله‌های پنج گانه و سلسله سونگ مهمترین دوران عصر طلایی فرهنگ، شعر و هنر چینی با به وجود آمدن طریقت چینی موسوم به «چان» همراه با تأسیس هنرکده نقاشی، تحول شگرفی در نقاشی منظره‌سازی به ویژه طومارهای آویختنی یا کادرهای عمودی پدید آمد. همچنین در این دوران پیکره‌های چوبی با شکوه و غیررسمی با توجه به ظرافت‌های اجرایی ساخته شد. آئین «چان» تلفیقی از تعالیم زیستی بودا و افکار لائوتسه یا به عبارتی تلفیقی از تعالیم تاؤیزم و بودایی است که توجه خاصی به طبیعت دارد و زمینه‌ساز مهم‌ترین تجربیات هنری نقاشی در زمینه منظره‌سازی است. این آیین امروزه بیشتر با واژه ژاپنی آن یعنی "ذن" بکار گرفته می‌شود.

”خوش نویسی“ در سنت هنری چین والاترین جایگاه را دارد، از این رو آموزش خط به عنوان یک پدیده تربیتی بنیادین از دوره کودکی آغاز می‌گردد. یک فرد چینی اهل فرهنگ می‌باشد همواره توان خویش را در خوش نویسی حفظ می‌کرد تا بتواند آن را به اثبات برساند. اهمیت خوش نویسی به حدی بوده که حتی محققان و اهل علم برای احراز یک مقام رسمی دولتی می‌باشد امتحان خوش نویسی را با موفقیت پشت سر می‌گذاشتند و در غیر این صورت به مستند مورد درخواست گمارده نمی‌شدند.

ابزار خوش نویسی چینی عبارت از قلم مو، کاغذ، مرکب و سنگ مرکب بودند و این هنر از کهن ترین هنرهای چین است. این هنر با تعالیم لائوتسه، ارتباط مستقیم دارد. بر اساس این تعالیم، حرکت قلم می‌باشد دارای تمام نیروهای حیات بخش جهان و کیهان شامل نیروهای نهان در کوهها، رودخانهها و صخرهها، درختان، حشرات و دیگر جانداران باشد. هنرمند می‌باشد با تمرین بسیار بتواند با جزئیاتی ترین حرکات، فشار، نرمی و کشش قلم می‌تواند قادر به القای نیروهای مذکور باشد. او در طی این ریاضت طولانی نه تنها به شناخت قوای طبیعت دست می‌یابد بلکه به شناخت حقیقت خویش نیز نائل می‌گردد. او به هنگام خلق یک اثر خوش نویسی و نقاشی را به نمایش می‌گذارد. (تصویر ۶-۱ الف و ب)

۶-۱ ب - نقاشی و خوش نویسی ، هسووی ، ۱۵۹۳-۱۵۲۱ ، چین

۶-۱ الف - ادوات نقاشی و خوش نویسی

آثار خوش نویسی در سراسر چین به عنوان یک سنت فرهنگی ملی به صورت خطوط تزئینی بر سر در و دیوار معابد، غارها، سینه‌ی کوهها و عنصری از عناصر نقاشی دیده می‌شود و رواج کامل دارد. ”نقاشی“ در چین نزدیکی بسیاری با خوشنویسی دارد. ابزار هر دو یکی است و زمینه کار نیز کاغذ یا ابریشم است. طبیعت از موضوعاتی است که بسیاری از نقاشان را تحت تأثیر خود قرار داده، نقاش اصیل چینی هیچگاه به تقلید از طبیعت نمی‌پردازد چرا که مقصود او چیزی ورای ظاهر طبیعت است. او به یگانگی با روح و جوهر طبیعت می‌اندیشد و می‌کوشد تا با ایجاد فضاهایی به کمک حرکت مواج قلم مو و با حداقل پرداختن به جزئیات، تخیل خود را از طبیعت تصویر نماید.

وقتی به یک نقاشی منظره‌ی چینی نگاه می‌کنیم عظمت طبیعت را بدون نیاز به مشاهده جزئیات حس می‌کنیم. کوهها، رودها، درختان و ... همه با آن نیروی ذاتی خود در تصویر حضور دارند. انسان‌ها اغلب چون ذرات ناچیزی در گوشه و کنار دیده می‌شوند. این نوع تصویرگری با تعالیم لائوتسه که انسان را در قیاس با عناصر طبیعت عنصری کوچک و حقیر می‌داند، هم سوبی و همنوایی کامل دارد.(تصویر ۶-۲)

۳-۶- بودیساتوا، پیکره چوبی نقاشی شده، سده ۱۲ و ۱۳ میلادی، چین

۶-۲- نقاشی منظره، چین

حجم زیادی از هنر دینی چین را آثار بودایی تشکیل می‌دهد. معبد - غارها، نقاشیهای روی دیوار و طاق پرستشگاه، تندیسها و شمایلهای چوبی، گلی و سنگی بی شمار با مضامین بودایی در جای جای این کشور وسیع پراکنده است (تصویر ۳-۶).

هنر چین باستان (از هزاره دوم قبل از میلاد تا سده‌ی ششم میلادی)

پس از گذراندن عصر نوسنگی، دوران تاریخی چین از سلسله شانگ شروع و تا پایان دوران شش پادشاهی را در بر می‌گیرد. بر اساس یافته‌های باستان‌شناسی قدیمی‌ترین تندیس‌های بدست آمده، مجسمه‌های کوچکی از جنس سفال بسیار مرغوب (نژدیک به چینی) و یا پیکره‌های کوچکی از جنس سنگ یشم سبز یا مرمر سفید است. بسیاری از این تندیس‌ها در مقبره‌ی پادشاهان سلسله شانگ یافت شده که از آیین به خاکسپاری لوازم و اشیاء مختلف، همراه با مردگان در آن عصر حکایت می‌کند. همچنین پیکره‌ها و ظروف مفرغینی که از نمونه‌ی باز آن می‌توان به گوانگ^{۱۰} اشاره کرد نیز وجود دارد (تصویر ۴-۶).

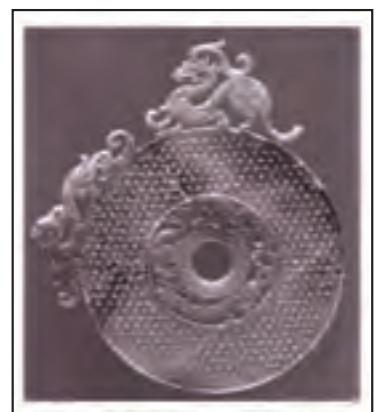
در اواخر دوران سلسله شانگ و شروع سلسله «چو» آثار مفرغی با ایجاد برخی تغییرات در شکل آن‌ها ساخته شد و سنگ یشم ارزش بیشتری یافت و در آن‌ها توجه خاصی به گرایشات آیینی (لانتوتسه و کنفوسیوس) پدیدار شد (تصویر ۵-۶). در دوران سلسله «چین»^{۱۱} بنیاد رسمی و نظام حکومتی منسجمی برقرار و همچنین خط و سکه یکسان و شبکه‌ای از راه‌ها احداث و برای استحکام بخشیدن قلمرو حکومتی دیوار عظیم چین ساخته شد (حدود سده دوم ق.م).

از آثار منحصر به فرد سلسله چین ارتش سفالین در ابعاد طبیعی است (تصویر ۶-۶). با روی کار آمدن سلسله «هان» با برقراری مجدد نظام حکومتی و آیین کنفوسیوس شهرهایی با ساختار چهار جهت اصلی و ایجاد کاخ‌هایی با شکوه با دیوار نگاره‌های مجلل پدید آمد و بر اساس آثار باستان‌شناسی بدست آمده از مقابر بزرگ پادشاهی یا خاندان سلطنتی، مانند پارچه‌های ابریشمی نفیس (تصویر ۷-۶)، بخورسوزهای مفرغی با تزئینات مرصع و با اختراع کاغذ (حدود ۱۰۵ ق.م) اولین بازتاب عناصر هنر متعالی منظره پردازی چینی (کوه و آب) گسترش یافت.

شكل گیری دوران شش پادشاهی در سده سوم میلادی با نفوذ تعالیم بودا، اصول شش گانه^{۱۲} نقاشی

۶- گوانگ با شکل جانوری، سلسله شانگ، سده ۱۲ یا ۱۱ ق.م، مفرغ

۶- حلقه‌یی، سنگ یشم، شی مقدس مردگان، سده چهارم و سوم ق.م

۲۰- ظروف مفرغین با درپوش بزرگ، به هیبت جانوری، دارای تزئینات چهار گوش guang.

۲۱- نام کشور چین نیز از همین سلسله بر گرفته شده است.

۲۲- یگانگی با روح و جوهر طبیعت - ۲- روش‌های بکار گیری قلم مو - ۳- وفاداری به شکل ظاهری اشیاء

۴- هماهنگی و همسانی کاربرد رنگها - ۵- طرح ریزی صحیح در بکار گیری عناصر - ۶- انتقال تجربه گذشتگان

۶- سپاه سفالین رنگ شده شی هوانگ دی، دفن شده در گودال، سلسله‌ی چین -۲۱۰ ق. م، بلندی پیکره‌ها حدود ۱۷۷ سانتی متر

۷- پرچم تشییع جنازه، نقاشی روی ابریشم، آرامگاه سلسله‌ی هان، ۱۶۸ ق. م

شناخت کالبدشناسی، شکل، رنگ، بافت و غیره در هنر چین در سطح عالی بود به طوری که تجربیات دیگر فرهنگ‌های مرتبط را دربرمی‌گرفت (تصویر ۳-۶). تندیسی از هنر مجسمه سازی و نقاشی که حاصل بیش از هزار سال تجربه هنری است.

هنر سلسله های میانه (کلاسیک)

این دوره شامل سلسله‌های تانگ، سلسله‌های پنج گانه و خاندان سونگ می‌باشد. با گستره جغرافیایی چین در زمان سلسله تانگ ادیان مختلفی چون بودایی، مسیحی، زرتشتی و اسلامی پدیدار شدند. از آثار بر جسته این دوران می‌توان به بوداهای عظیم الجثه بی‌شمار در غارهای هزار بودای نواحی مختلف چین اشاره کرد (تصویر ۶-۸).

در این دوره نمونه‌های بسیار دیگری به دست آمده است. از جمله: آثار نوشتاری، طومارهای امپراتوری، معابد باشکوه چوبی همراه با نقاشی و دیوارنگاری، پیکرهای مفرغی، بناهای آجری هفت طبقه موسوم به پاگودا^{۲۳} (تصویر ۶-۹)، پیکرهای غاری بزرگ و پیکرهای صخره‌ای، تندیس‌های گلی رنگ شده به ویژه اسب^{۲۴} (تصویر ۱۰-۶)، تصاویر بودا در بهشت (تصویر ۱۱-۶) و منظره‌های تک رنگ بر ابریشم (تصویر ۱۲-۶).

۶-۸- بوداهای عظیم الجثه،
غارهای هزار بودا، سلسله
تانگ، ۶۸۰-۶۷۰ م م بلندی
۱۵ متر، چین

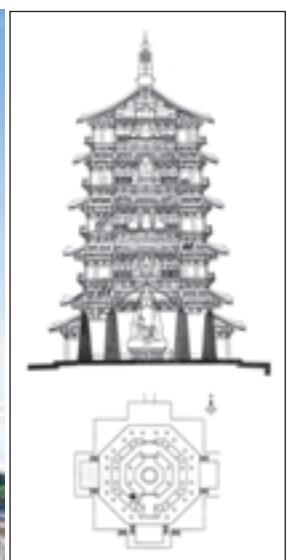
pagoda .۲۳
۲۴. اسب در فرهنگ چین همان ارزش گاو در فرهنگ خاورمیانه را دارد.

۶-۹-الف - پاگودا، ینیگ شیان، ۱۰۵۶ میلادی ، چین

۶-۱۰- اسب سفالین لعاب دار، سده ۸ و ۹ میلادی، بلندی ۵۰ سانتی متر

۶-۹-ب - پلان و برش عرضی پاگودا

۶-۱۲- مسافران در میان کوه ها ورودها ، فان کو آن، سلسله ی سونگ ، سده ۱۱ میلادی، طومار عمودی مرکب و رنگ روی ابریشم

۱۱-۶- بهشت آمیتابها، نقاشی دیواری غار تون هوانگ ، سلسله ی تانگ ، سده ۹ میلادی ، چین

چین متاخر

دوره چین جدید شامل سلسله های یوان، مینگ، چینگ و دوره معاصر(جمهوری چین) می شود. این

دوره تاریخی با تسلط مغولها بر چین از سده سیزدهم و چهاردهم میلادی آغاز شد و حاکمان جدید تلاش

کردند فرهنگ غنی چین را جذب کنند. از مهمترین تحولات هنری این دوران می توان به شکل گیری مکتب

بن رن با حضور شخصیت های علمی، ادبی، فرهنگی که به نقاشی می پرداختند اشاره کرد.

عمده نقاشی های این مکتب که بر کاغذ ترسیم می شد شامل کوه های رفیع، آثار، جنگل ها، رودخانه ها،

کاج های گره دار، تک چهره ها، اسب، پرندۀ، گل و ... بود. ولی غالب ترین موضوع نقاشی به «خیزان»^{۲۵} توجه

دارد (تصویر ۱۳-۶).

دوران مینگ شامل سده های چهاردهم، دوران شکل گیری پایتخت رسمی چین در شهر پکن و

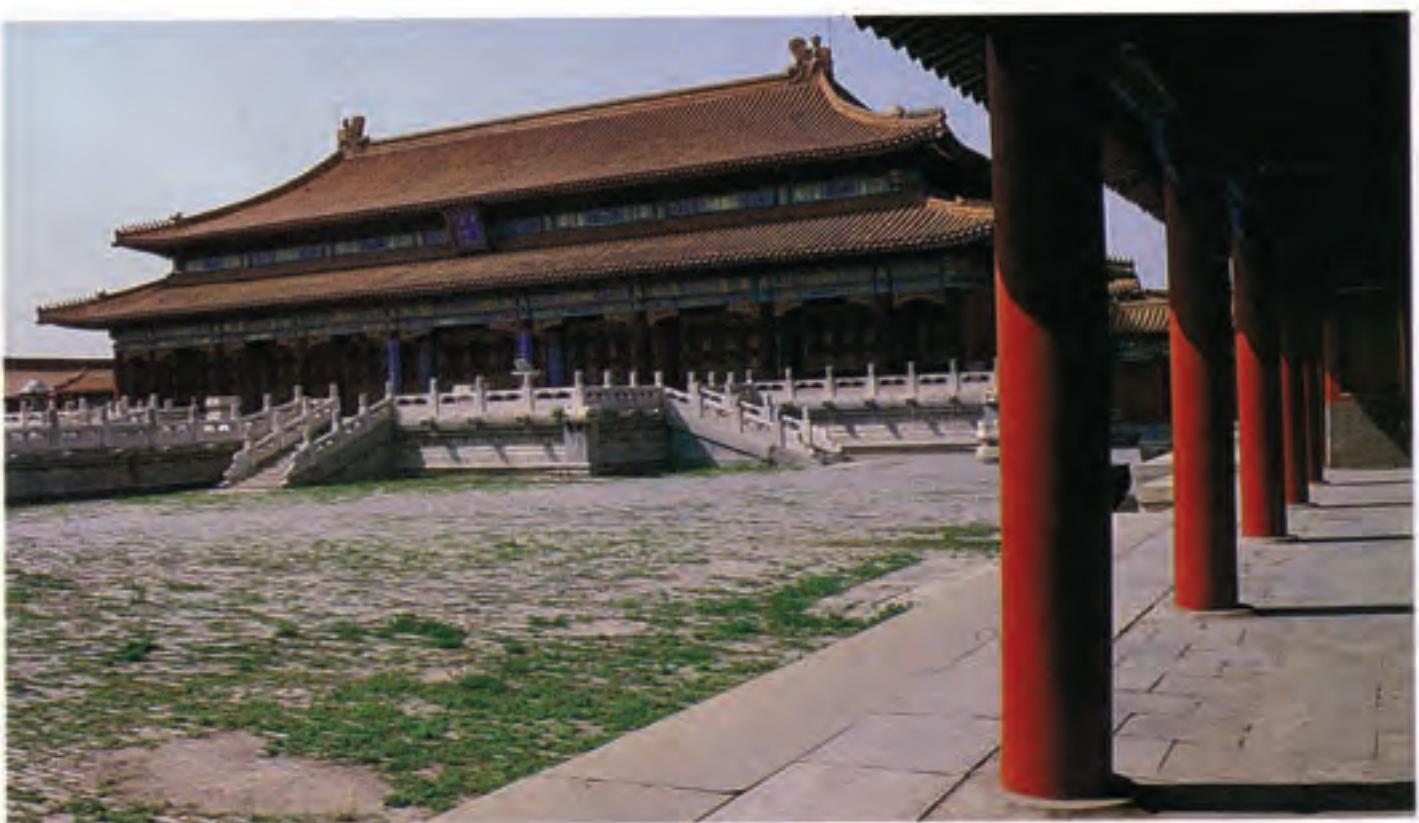
ساخت شهر منوعه (بی جینگ)^{۲۶} (تصویر ۱۴-۶) است. دوران بازآفرینی هنر های پیشین، تمایل به تزئینات،

۲۵. خیزان در فرهنگ چین معادل اصیل زاده در نظر گرفته می شود که در مقابل سختی ها خم می شود اما هرگز نمی شکند.

۲۶. بی جینگ: محل اقامت امپراتور

۱۳- منظره‌ی کوهستانی، هوانگ‌کونگ وانگ، سلسله‌ی یو آن، طومار افقی، مرکب روی کاغذ

۱۴- قصر امپراتور، شهر ممنوعه، سلسله‌های مینگ و چینگ، سده ۱۷ م، چین

چینی سازی (وسایل زندگی و مبلمان) (تصویر ۱۵-۶) و شکل‌گیری منظره‌پردازی آبی و سبز (تصویر ۱۶-۶) و حضور هنرمندان زن در امپراتوری چین است.

در دوره چینگ (سده ۱۷ تا ۲۰ میلادی) زمینه تجارت و تبادل فرهنگی و صادرات به اروپا با مهم‌ترین دوران تاثیرگذاری بر سبک روکوکو مطابقت دارد (تصویر ۱۷-۶). مهم‌ترین تحول نقاشی در این دوران، تاکید بر ضربه‌های قلم مو و حذف فضاهای مه آلود در نقاشی است که شاهد آثاری باوضوح بیشتر هستیم و در این آثار بیشترین تاکید بر پیش زمینه و کادر افقی به جای کادرهای عمودی سابق می‌باشد.

۱۵-۶-میز چوبی با روکش لاک الکل قرمز، سلسه‌ی مینگ، سده ۱۵ م

۱۶-۶-گلدان چینی زبر لعابی، سده ۱۸ میلادی، ۳۰ سانتی متر، سلسله چینگ

ایران و چین

ایران و چین از دیرباز از طریق جاده ابریشم با یکدیگر مرتبط بوده اند و گروه‌های زیادی از ایران بزرگ و آسیای میانه به چین مهاجرت کردند و در آنجا رحل اقامت افکندند. ایالت شین جیانگ (سینکیانگ) در شمال غربی چین موطن این جمعیت مسلمان است. البته مسلمانان دیگری هم از راههای دریابی و مسیرهای متفاوت به چین وارد شده اند. لذا تأثیرات اسلام را تقریباً در اکثر مناطق چین می‌توان مشاهده کرد.

۶-۱۷ بشقاب چینی سفید نقاشی شده رولعای شفاف، سلسه‌ی چینگ، حدود ۱۷۰۰ میلادی، چین

۶-۱۸ منارامین، ناحیه‌ی تورفان، غرب ترکستان چین، سده ۱۸م، چین

شهرهای مهم و تاریخی که کاشف و ختن در ایالت دارای آثار معماري ارزنده‌ای است که با سبک معماري و کاشیکاری ايراني و بالفاظ فارسي آراسته شده‌اند (تصویر ۶-۱۸). مسلمانان چيني تحت تأثير فرهنگ و مذهب ايران تعداد زیادي از واژه‌های فارسي را خصوصاً در مضمون مذهبی بكار می‌برند. واژگانی چون آبدست (وضو)، بانگ نماز (اذان)، نماز بامداد (نماز صبح)، نماز پيشين (ظهر)، نماز ديگر (عصر)، نماز (مغرب)، نماز خفتن (عشاء) و ... می‌توان اشاره کرد.

ایران نيز از بسیاری جهات از هنر چين خصوصاً ساخت و تزيين ظروف چيني و نقاشي دوران مغول تأثير پذيرفت. چين هنوز هم پس از گذشت قرون و اعصار به ساخت ظروف چيني ظريف و زيبا شهرت دارد.

پرسش

- ۱- تفکر و هنر غالب چين تحت تأثير چه نظام‌های فكري شكل گرفته است؟
- ۲- تفکر تأؤر را توضیح دهید.
- ۳- کنفوشيوس که بود؟
- ۴- جاده‌ی ابریشم چه تأثيری در هنر چين گذاشته است؟
- ۵- آیین چان چیست؟ چه تأثيری در هنر چين گذاشته است؟
- ۶- خوش نویسی در چين با چه عالمی ارتباط مستقيمه دارد؟ توضیح دهيد.
- ۷- برخورد نقاش اصيل چيني با طبيعت چگونه است؟
- ۸- دوران تاریخي چين با کدام سلسله آغاز می‌شود؟ قدیمي ترين آثار به دست آمده اين دوران چیست؟
- ۹- چه اتفاقات مهمی در اوخر دوران سلسله "تانگ" و شروع سلسله "چو" در هنر چين روی داد؟
- ۱۰- دیوار چين در کدام سلسله ساخته شد؟ ديگر کارهای مهم اين سلسله را ذکر کنيد.
- ۱۱- چگونه ساختن شمايل بودا در چين رواج یافت؟
- ۱۲- هنر سلسله‌ی ميانه‌ی چين را به اختصار توضیح دهيد.
- ۱۳- ویژگی‌های مكتب "بن رن" را توضیح دهيد.
- ۱۴- مهم ترين تحولات نقاشي چيني در دوران چينگ چیست؟
- ۱۵- اسلام از چه طریق در هنر چين اثر گذاشت؟ توضیح دهيد؟

ژاپن

دوره جدید

ح م ۱۸۶۸

دوره ادو

ح م ۱۶۲۰

دوره مومویاما

ح م ۱۵۵۰

دوره موراماجی

ح م ۱۴۰۰

دوره کاماكورا

ح م ۱۲۰۰

دوره هیان

ح م ۸۰۰

دوره نارا

ح م ۶۵۰

دوره آسوکا

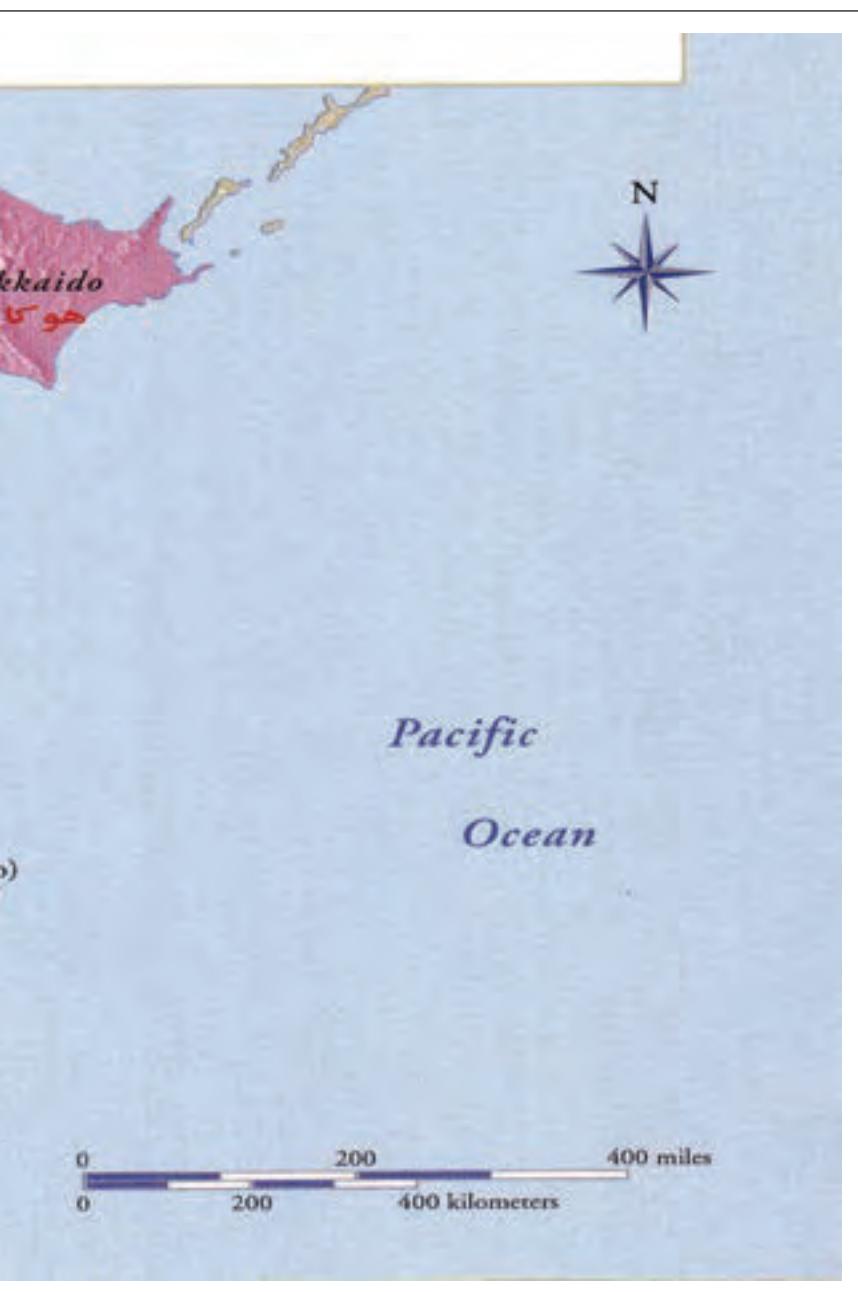
ح م ۳۰۰

دوره یابوی

ح م ۲۰۰ ق .

فرهنگ جومون

ح م ۹۰۰۰ ق .

JAPAN (1336–PRESENT)

ژاپن

فرهنگ و تمدن ژاپن حاصل دوره های متمایز و مستقل همراه با دوران برخورد و تأثیرپذیری هنری

و فرهنگی از دیگر مناطق است. فرهنگ و هنر ژاپن با سپری کردن دوران طولانی عصر نوسنگی تا سده هفتم میلادی و سپس با تأثیرپذیری از هنر چین و کره در حد فاصل سده هفتم تا شانزدهم میلادی و نفوذ اروپا از سده شانزدهم تا سال ۱۸۶۸ (سده نوزدهم) خصوصیات ذاتی خود را در سادگی شکل و طرح با حفظ و حراست از زیبایی و ظرافت طبیعت بیان کرده است. الهام از نگرشها و تفکرات فرهنگ‌های خارجی که همواره زمینه‌ای برای پیشرفت بودند، باعث شد تا هنرهاي زيبا با عناصر تزئيني بصورت استادانه پالايش گردد. از اين رو در دوره‌های مختلف نگرش بر طبیعت تجدید گشته و تکامل یافته است.

نخستین آثار هنری دوران آغازین با تپه‌های تدفینی(کوفان یا کوفون) که با ردیف‌های استوانه‌ای گلی(هانیوا)(تصویر ۱۹ - ۴) که معمولاً با شکل جنگجویان و خانه ساخته می‌شد و هم چنین با ساختمان‌های چوبی اولیه و شکل‌گیری مذهب ژاپنی (مرسوم به آئین شین تو یا طریقت خدایان) آغاز شد(تصویر ۲۰ - ۶).

۱۹-۶- هانیوا ، پیکره جنگجو ، سفال ، حدود ۱۲۳ سانتی متر ، سده ۵ و ۶ میلادی ، ژاپن

۶-۶- عمارت اصلی معبد ایزه (ایسه)، آیین شین تو، چوب، بازسازی سده بیستم میلادی، ژاپن

دوره‌ی باستان

در این دوره ورود آئین بودا و به کارگیری حروف چینی آنديشه نگار(ایدئوگرام) همراه است. از مهمترین میراث هنری این دوران ساخت زیارتگاه‌های بودایی(هوریوجی) و ایجاد کاخ‌های چوبی به ویژه تالار زرین(کوندو)(تصویر ۶-۲۱) که با نقاشی‌های دیواری و پیکره‌های مفرغی بودایی تزیین شده‌اند(تصویر ۶-۲۲)

همچنین به شهرسازی بالگو پایخت سلسله تانگ و ساخت تنديس‌های بزرگ بودا می‌توان اشاره کرد.

نخستین میراث هنر محلی ژاپن در دوره هیان با ایجاد مدارس اشرافی، شکل‌گیری ادبیات ژاپن، داستان بلند طوماری گنجی همراه با نقاشی‌های تصویری، روایتی، تزیینی ژاپنی با نوعی یکسان سازی زمینه و پس زمینه(تصویر ۶-۲۳) و ساخت تالار ققنوس به دلیل شباهت به پرنده بزرگی در حال پرواز پدید آمد(تصویر ۶-۲۴).

۶-۲۱- عمارت طلایی، هوریوجی کوندو، نارا، سده ۷ میلادی، ژاپن

۶-۲۲- تثلیث (سه گانه مقدس) واکاشی، هوریوجی، مفرغ، سده ۷ و اوایل ۸ میلادی، ژاپن

۶-۲۳- صحنه‌ای از فصل کوچک داستان گنجی، مرکب ورنگ روی کاغذ، دوره هیان

۶-۲۴- عمارت ققنوس، اوچی، سده ۱۱میلادی، ژاپن

دوران نوین

دوران جدید با تاثیرپذیری از فرهنگ چینی(کاماکورا) و ساخت معابد جدید بودایی و شکل‌گیری آئین ذن ژاپنی با تاثیر از فلسفه "چان"(طريقت چینی) و آداب سامورایی و تنديس‌های چوبی رنگ آمیزی شده(تصویر ۶-۲۵) و مجموعه نقاشی‌های سوزاندن کاخ سانجو (تصویر ۶-۲۶) می‌باشد.

پس از این دوران با ورود سلاح‌های گرم و شکل‌گیری قدرت‌های محلی و تاثیرپذیری از میراث هنری سونگ شیوه نقاشی با مرکب و باغ‌های نامنظم و مراسم چای پدید آمد(تصویر ۶-۲۷). دوران جدید (مومایاما) به لحاظ شرایط اجتماعی و درک زیبایی‌شناسی ژاپنی قلعه‌ها و دژهای ژاپنی برای تثبیت موقعیت حکومتی پدید آمد و همچنین توجه به باغ‌های هللو و تدوین مراسم چای، سنت گل‌آرایی، تزیینات هنری، نمایش‌های سنتی کابوکی، چاپ نقش‌های چوبی(باسمه) به صورت تک رنگ و یا چند رنگ(زریفت) شکل گرفت که این چاپ نقشه‌ها مهم‌ترین تاثیر را بر هنر سده ۱۹ اروپا گذاشت(تصویر ۶-۲۸).

۶-۲۵- کاهن، چوب نقاشی شده، سده ۱۳ میلادی، نارا، ژاپن

۶-۲۶- سوراندن کاخ سانجو، بخشی از طومارافقی بزرگ (حدود ۷ متر)، مرکب روی کاغذ

۶-۲۸- غروب ، سوزوکی هارانوبو ، چاپ چوبی ، سده ۱۸ میلادی

۶-۲۷- سن نوریکیو ، اتاق چای (نمای داخلی) ، معبد میوکیان ، کیوتو ، دوره مومویاما ، ژاپن

پرسش

- ۱- نخستین آثار هنری دوران آغازین ژاپن را ذکر کنید.
- ۲- مهم ترین میراث هنری دوره ی باستان ژاپن را نام ببرید.
- ۳- نخستین میراث هنر محلی ژاپن در دوره ی "هیان" چگونه پدیدآمد؟
- ۴- شکل گیری آیین ذن ژاپن تحت تأثیر چه فلسفه‌ای صورت گرفت؟
- ۵- در دوران جدید (مomo یا ma) ژاپن ، چه هنرهایی شکل گرفت؟

فصل هفتم

هنر و تمدن ایران اسلامی - معماری مسجد کشورهای اسلامی

سده ۱۴ . ق (۲۰ م)

جمهوری اسلامی
پهلوی

سده ۱۳ . ق (۱۹ م)

قاجاریه

سده ۱۲ . ق (۱۸ م)

افشاریه و زندیه

سده ۱۱ . ق (۱۷ م)

صفویه

سده ۹ . ق (۱۵ م)

تیموری و
مغول

جلایران
سربداران
چوبانی ها
مظفریان
ایلخانیان

سده ۷ . ق (۱۳ م)

عباسیان خوارزمشاهیان

سلجوقیان

آل بویه
غزنویان
آل زیار
سامانیان
صفاریان
علویان

سده ۵ . ق (۸ م)

امویان

سده ۱ . ق (۷ م)

صدر اسلام

فصل هفتم

هنر و تمدن ایران اسلامی - معماری مسجد کشورهای اسلامی

اهداف رفتاری:

پس از پایان این فصل از فرآگیر انتظار می‌رود :

- ۱- هنرهای اسلامی را نام ببرد.
- ۲- نمونه‌های شاخص و گوناگون معماری جهان اسلام را شرح دهد.
- ۳- نمونه‌های گوناگون و سبک‌های مختلف معماری اسلامی ایران را شرح دهد.
- ۴- مشابهت‌ها و تفاوت‌های معماری کشورهای اسلامی را با ایران توصیف نماید.
- ۵- انواع سبک‌های نگارگری ایرانی را نام ببرد و شرح دهد.
- ۶- شاخص‌ها و مصادیق به کارگیری هنر ایرانی را باهم مقایسه و تفاوت‌ها و شباهت‌ها را توصیف نماید.

هنر و تمدن اسلامی

اسلام در اوایل سده هفتم میلادی در حجاز یا عربستان، در جنوب غربی آسیا شکل گرفت. در سال ۶۲۲ میلادی با هجرت حضرت محمد(ص) از مکه به مدینه، تاریخ اسلامی آغاز و هجرت پیامبر اکرم به مبدأ تاریخ اسلام بدل شد.

هدف هنر اسلامی بیان وحدت است. هنرمند مسلمان، وحدت را در کمال صورت و شکل هنر دینی جستجو می‌کند. اشکالی که بار معنایی رمزپردازانه و نمادین دارند، هنر اسلامی هنری غیرواقع‌گر است که

توجهی به ظاهر عینی طبیعت ندارد و می‌کوشد تا از طبیعت گذر کند و جهانی فرا خاکی را، به تصویر درآورد(تصویر ۱-۷).

تمدن و فرهنگ اسلام، در پرتو عوامل مشترک زبانی ، دینی ، اعتقادی و فکری ، واجد روحی یگانه گشت، آهنگی مستقل یافت و از ورای این بگانگی ، هنر اسلامی زاده شد.

هنرهای اسلامی، شاخه‌های هنری گوناگونی را دربرمی‌گیرد. هنرهای اولیه اسلامی منحصر به معماری، سفالگری(تصویر ۲-۷)، پارچه‌بافی(تصویر ۳-۷) و کنده‌کاری روی چوب و عاج(تصویر ۴-۷) بود ، اما به زودی هنر کتاب‌سازی، کتاب‌آرایی، نگارگری، قالی‌بافی، فلزکاری و موسیقی نیز در دوره‌های تاریخی اسلامی رونق یافت.

در کشورهای اسلامی، معماری و سایر هنرها رشد قابل توجه یافت و نوآوری‌هایی را بوجود آورد. این تحولات گاه روش و سیاق محلی را پیش گرفت و گاه مشخصا از شیوه‌های هنر ایرانی تاثیر پذیرفت که در اینجا به اختصار به معماری اسلامی در دیگر کشورها اشاره و سپس به معماری ایران از صدر اسلام تا دوران معاصر، می‌پردازیم.

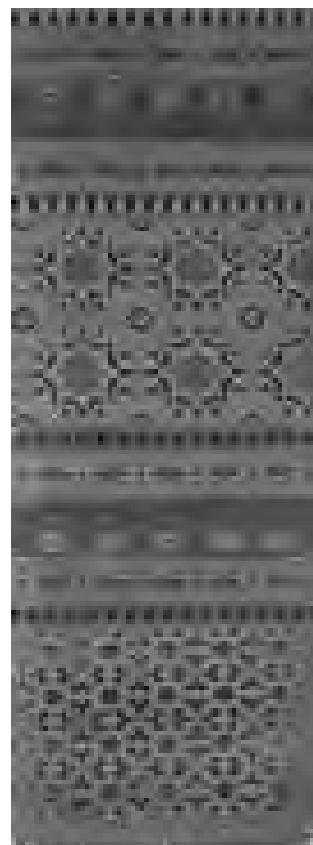
۷-۲- کوزه زرین فام ، اوایل دوره اسلامی ، بلندی ۲۸/۲ سانتی متر

۷-۱- مراسم حج ، مکه مکرمہ

۷-۴- ظرف کنده کاری شده از جنس عاج (جعہ آرایش)، حدود ۳۵۷ هجری،
بلندی ۱۵ سانتی متر

۷-۳- پارچه با طرح هندسی ، اوایل دوره
اسلامی

معماری فلسطین و سوریه

در دوران اموی معماري سنگی رواج یافت. در سوریه مرکز حکومت امویان، بسیاری از عناصر معماري رومی و بیزانس که پیشتر در آن منطقه متداول بود، به معماري مساجد و کاخ ها راه پیدا کرد. بدنه ای اکثر مساجد سوریه از سنگ ساخته شده، پوشش سقف ها شیروانی است و قوس های نیم گرد و رواق های حول مساجد یادآور کلیسا های بیزانس است. کاخ های این دوره از نقشه قلعه های نظامی الگو گرفته و مملو از تزئینات گچ بری، موزاییک کاری و نقاشی دیواری است. از مهم ترین بنای های این دوره می توان به "قبه الصخره" در بیت المقدس (فلسطین) (تصاویر ۵-۷)، "مسجد جامع دمشق" (تصویر ۶-۷) و "کاخ عمراء" و "الحیر" (تصویر ۷-۷) اشاره کرد.

۷-۶-مسجد جامع دمشق ، موزاییک کاری ، فضای داخلی

۷-۵-قبه الصخره (گنبد سنگی) ، بیت المقدس ، ۵ هجری

۷-۷-قصر الحیر ، دروازه شرقی ، اوایل سده دوم هجری

معماری عراق

در دوران عباسیان عراق مرکز حکومت اسلامی بود. در این دوره، بناهای آجری رواج یافت و پوشش گچی برای تزئین بنا به اشکال گوناگون مورد استفاده قرار گرفت. ساخت پوشش‌های گرد (طاقها و طاق نماهای ضربی) در این دوران نشانی از بازیابی سنت کهن طاق زنی عهد اشکانی و ساسانی است. از آثار برجسته‌ی این دوران می‌توان از "مسجد بزرگ سامرا" یا "مسجد متوكل" (تصویر ۷-۸)، "مسجد ابودولف" و "کاخ جوسق خاقانی" (تصویر ۹-۱۰) نام برد.

۷-۸- سامرا، مسجد جامع، نمای کلی، ۲۴۷-۲۳۳ هجری، عراق

۷-۹- سامرا، کاخ جوسق الخاقانی، حدود ۲۲۲ هجری

معماری مصر

در مصر شاهد رواج همان شیوه‌ی معماري مرسوم در عراق هستيم. مسجد زيباى ابن طولون نوعی الگوبرداری از طرح های نوین معماري سامرای عراق را نشان می‌دهد (تصویر ۱۰ - ۷). يکی دیگر از بناهای بسیار مهم دوران اسلامی مصر "جامع الازهر" (تصویر ۱۱ - ۷) است که در نتیجه‌ی تغييرات و افزودن برخی الحالات به صورت دانشگاه بزرگ اسلامی درآمد. اين بنا که در دوران فاطميان مصر ساخته شد، دانشگاهی برای تعلم اصول مذهب شيعه بوده است. جامع الازهر هم اينک نيز پس از گذشت حدود هزار سال محل برگزاری برخی دروس نظری اسلامی است.

۷-۱۰- مسجد ابن طولون ، فسطاط ، نمای کلی ، ۲۶۶ هجری

۷-۱۱- مسجد الازهر ، قاهره ، نمای کلی

معماری اسپانیا

معماری مساجد اسپانیا در دوران اسلامی شامل حیاطی کم عمق، شبستانی عمیق همراه با ستون‌های متعدد در جهات گوناگون، سقف‌های شیروانی و رواقی (همچون راهروهای سقف دار) که سه سوی حیاط را دربر گرفته است. از دیگر ویژگی‌های معماری اسلامی اسپانیا، وجود قوس‌های دالبری (شبدری) و استفاده از عناصر تزیینی گوناگون به میزان بسیار زیاد است. مقرنس‌های آویخته و گچبری‌های پرکار در بیشتر بناهای این دوران به چشم می‌خورد. از بناهای مهم اسپانیایی اسلامی می‌توان به "مسجد جامع قرطبه" (کوردووا) (تصویر ۱۲-۷) و "کاخ سرخ" (الحمراء) در غرناطه (گرانادا) (تصاویر ۱۳-۷) اشاره کرد.

۱۲-کوردووا (قرطبه)، مسجد جامع
تصویره، شروع ساخت ۱۶۸ هجری،
پایان الحالات ۳۷۷ هجری

۱۳-کاخ سرخ (الحمراء)، گرانادا (غرناطه)

معماری ترکیه

اوج معماری دوران عثمانی پس از فتح قسطنطینیه (اسلامبیول)، در قرن نهم هجری (۱۵ میلادی) شکل می‌گیرد. مساجد این دوران دارای خصوصیات منحصر به فردی است که از معماری بیزانس و به ویژه کلیسای "یاصوفیا"^{۷۷} الهام گرفته است (تصویر ۱۴-۷). نمای بیرونی در مساجد سبک عثمانی از ابهتی چشمگیر برخوردار است. حضور تعداد فراوان گنبدهای فرعی، نیم گنبدها و قوس‌ها در نمای خارجی ساختمان، نیمرخی موجدار را در مساجد عثمانی ایجاد کرد. در رأس بنا، گنبد اصلی در اندازه‌ای بزرگ جای می‌گیرد و همچون نقطه‌ای اوج مسجد جلوه می‌کند.

از بناهای معروف مکتب عثمانی که همگی به دست "ستان" معمار برجسته‌ی این دوران ساخته شده می‌توان از "مسجد شهزاده محمد" (تصویر ۱۵-۷)، "مسجد سلیمانیه" (تصویر ۱۶-۷) و "مسجد سلیمیه" (تصویر ۱۷-۷) نام برد.

۲۷. این کلیسا با اضافه کردن چهار مناره به مسجد تبدیل و در حال حاضر به عنوان موزه مورد استفاده قرار می‌گیرد.

۱۴-مسجد ایا صوفیه، استانبول، تبدیل به مسجد در سده ۹ و ۱۰ هجری

۱۵-مسجد شهزاده، استانبول، ۹۵۲-۹۵۵ هجری

۱۷-مسجد سلیمانیه، ادرنه، ۹۸۳-۹۷۶ هجری نمای کلی

۱۶-مسجد سلیمانیه، استانبول، ۹۵۷-۹ هجری، نمای کلی

معماری هند

معماری اسلامی هند به دو دوره سلاطین دهلی و سلاطین مغول تقسیم می‌شود. "سلاطین دهلی" (سده های ۶ تا ۱۵ م.ق) مسلمانانی بودند که قریب چهار سده در دهلی حکومت کرده و در معماری شیوه‌ای خاص ایجاد کردند که به "هندو اسلامی" شهرت دارد. این شیوه تلفیقی از دستاوردهای میراث کهن معماری هندو (برای مثال استفاده‌ی یکپارچه از سنگ در ساخت بنا و تزیینات سنگی) و ویژگی‌های معماری اسلامی (برای مثال ویژگی‌هایی چون قوس‌های جناغی و کتبه‌هایی از آیات قرآن مجید) است. از مهمترین آثار این دوران می‌توان به مسجد "قطب الدین ایبک" (تصویر ۱۸-۷) اشاره کرد. در دوران سلاطین مغول هند آثار برجسته‌ی هنری در عرصه‌های معماری، نقاشی و کتابت آغاز می‌شود. در حقیقت معماری مغولی هند، نشانی از جذب عمیق دستاوردهای معماری ایرانی است. این ویژگی‌ها بخصوص در یکی از زیباترین آثار معماری این دوران یعنی "تاج محل" (تصویر ۱۹-۷) قابل مشاهده است. این بنا که در شهر "آگرا" واقع است، مقبره‌ی "ممتناز محل" (ارجمند بانو) همسر محبوب شاه جهان است که بعدها خود نیز در آن مدفون گشت. این بنا که به نمادی از عشق شهرت دارد، یکپارچه از سنگ مرمر سفید با تزیینات سنگ‌های قیمتی ساخته شده، از تاثیر عمیق هنر معماری ایرانی بر معماری بومی هند حکایت می‌کند.

۷-۱۹- تاج محل آگرا ، هند

۷-۱۸- مسجد قطب الدین ایبک ، دهلی ، سده ششم هجری ، سنگ سرخ و مرمر

معماری اسلامی ایران

سده های اول تا سوم هجری

پس از ساسانیان با شروع دوران اسلامی، ساخت مساجد در ایران آغاز شد. در سه سده نخستین حکومت اسلامی در ایران، مساجد به شیوه‌ای بسیار ساده و به پیروی از معماری ساسانی ساخته می‌شد. اولین نمونه‌های معماری اسلامی ایران به صورت شبستانی یا چهل ستونی و گنبدخانه‌ای ساخته شده‌اند. در مساجد شبستانی این تعداد ستون (چهل ستون) تنها به معنای کاربرد ستون‌های متعددی است که گردآورد حیاط مرکزی قرار می‌گیرند که شبستان‌ها و یا رواق‌ها را می‌سازند.

در روش گنبدخانه‌ای قوس‌های بکار رفته به صورت بیضی و تخم مرغی است که کاخ‌های ساسانی "فیروزآباد" و "طاق کسری" از نمونه‌های پیشین آن می‌باشد (تصاویر ۷-۲۰ و ۷-۲۱).

بطور کلی این بناهای با طرح اولیه مساجد صدر اسلام و ترکیب با عناصر معماری ایرانی ساخته می‌شده که به شیوه‌ی خراسانی نیز شهرت یافته‌اند.

قدیمی‌ترین بنای به جای مانده از صدر اسلام در ایران، «مسجد جامع فهرج» (تصویر ۷-۲۲) است. این مسجد که احتمالاً در نیمه نخست سده اول هجری ساخته شده، دارای طرحی بسیار ساده و بی‌پیرایه است.

حياط کوچک مسجد از جنوب به سه دهانه شبستان با قوس های بيضی شکل ختم می شود. طاق های اين مسجد به پيروري از بناهای ساساني به صورت نيم استوانه اي ساخته شده است.^{۲۸} مصالح به کار رفته در اين بنا خشت خام است، قوس ها گچي و ديوارها با گل پوشیده شده است.

از ديگر بناهای معروف "مسجد تاریخانه"^{۲۹} (دامغان- ۷- ۲۳) است که در اواسط سده دوم هجری ساخته و در دوره های بعد تكميل و در نقشه اوليه آن تغييراتي صورت گرفت. اين بنا که بزرگتر از مسجد جامع فهرج ساخته شده، ساده و باشكوه است و تمامي ویژگي هاي مساجد خراساني نيز در آن مشهود است.

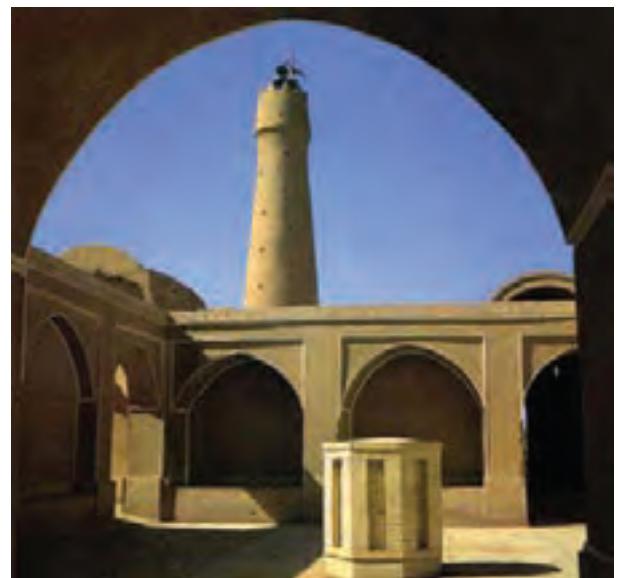
۷-۲۱- طاق کسری ، نزدیک بغداد ، دوره ساسانی ، سده پنجم میلادی

۷-۲۰- کاخ اردشیر اول ، فیروز آباد ، دوره ساسانی ، سده سوم میلادی

۷-۲۲- مسجد تاریخانه، دامغان، سده دوم یا سوم هجری

۷-۲۲- مسجد جامع فهرج ، يزد ، سده اول یا دوم هجری

.۲۸. که در اصطلاح معماري به «طاق آهنگ»مشهور است.
.۲۹. تاري در لفظ تركي به معنai خدا است و تاریخانه به معنai خدai خانه یا خانهی خدا به کار رفته است.

اواخر سده سوم تا هفتم هجری

در این شیوه نفوذ معماری کهن اشکانی و ساسانی در ساخت مساجد فزونی یافت. از این پس، ایوان و گنبد که ساخت آن از دوران اشکانی آغاز شده و در دوران ساسانی رواج یافته بود، به صورت اجزای اصلی بدنه‌ی مساجد درآمد. بنابراین با برداشتن ردیف‌هایی از ستون شبستان‌ها، ایوان و گنبد ساخته می‌شود و مساجد شبستانی به «ایوانی» تبدیل می‌شود و سرانجام در اواخر سده‌ی پنجم و اوایل سده‌ی ششم مساجد «چهار ایوانی» شامل یک حیاط مرکزی با شبستان‌هایی گردآورده آن پدید می‌آید. در میان هر شبستان در چهار طرف مسجد، چهار ایوان قرار دارد که در آنها تزئینات گچ بری، آجرکاری و استفاده از قوس جناغی به چشم می‌خورد. این دوران که به شیوه رازی نیز شهرت یافته، ساخت «برج مقبره‌ها» و «میل منارها» رواج بیشتری یافت.

۷-۲۴- مقبره امیر اسماعیل سامانی، بخارا، نمای خارجی، سده پنجم هجری

از نخستین نمونه‌های بارز این دوران آرامگاه امیر اسماعیل سامانی (تصویر ۷-۲۴) است که با بکارگیری درخشان آجر به عنوان عنصر اصلی، امکان نقش اندازی‌های سطوح تزئینی را فراهم آورده است.

همچنین از نمونه الحالات و تزئینات معماری این دوره می‌توان به مسجد جامع نایین اشاره کرد که مجموعه‌ای از گچ بری‌های پرکار و ظریف روی ستون‌ها و محراب آن دیده می‌شود (تصاویر ۷-۲۵). از بلندترین آرامگاه‌های برج‌دار ایران مقبره قابوس بن وشمگیر (گنبد کاووس) که ارتفاع آن به ۵۱ متر می‌رسد. در گنبد بدنه به چشم می‌خورد و دو کتیبه به خط کوفی در قسمت پایین و بالای بنا تاریخ ساخت بنای نام سفارش دهنده را معلوم می‌سازد (تصویر ۷-۲۶).

۷-۲۶- مقبره‌ی قابوس بن وشمگیر، گنبد کاووس، سده پنجم هجری

۷-۲۵- مسجد جامع نایین، سده پنجم هجری، نمای داخلی

از دیگر بناهای این دوران می‌توان به گنبد کبود مراغه (تصویر ۷-۲۷) اشاره کرد، بنایی مکعب شکل شبیه مقبره‌امیر اسماعیل سامانی که دو طاق نما در هر ضلع دارد. در این بنا دو بازوی قوس، رو به بالا هدایت شده و تیزهای را در نوک قوس تشکیل داده که همان قوس تیزه‌دار یا جناغی است.

مسجد جامع اصفهان (تصویر ۷-۲۸) از کامل‌ترین نمونه‌های مساجد چهار ایوانی در ایران است. این مسجد دارای بیست ساختمان کاملاً متمایز است که در دوره‌های مختلف تاریخی ساخته شده و بیش از سیزده سده معماری ایران را نشان می‌دهد. در هر یک از دوره‌های تاریخی پس از اسلام بخشی از این مسجد ساخته یا تعمیر شده است، از همین رو مسجد جامع اصفهان را موزه معماری ایران بشمار می‌آورند. از مهم‌ترین بناهای شیوه رازی در مسجد جامع اصفهان می‌توان از «گنبد نظام الملک» و «گنبد تاج الملک» یا «گنبد خاگی»^{۳۰} (تصویر ۷-۲۹) نام برد.

در طول تاریخ و در دوران مغول، ایلخانی، تیموری و صفویه آثاری در این مجموعه بزرگ معماری پدید آمده است. یکی از زیباترین واحدهای این مسجد محراب گچبری بسیار نفیسی است که در زمان الجایتو ایلخان مغول ساخته شد و از شاهکارهای هنر گچبری ایران محسوب می‌شود (تصویر ۷-۳۰).

^{۳۰}. خاگی به معنای تخم مرغ می‌باشد.

۷-۲۸-الف - مسجد جامع اصفهان ، نمای کلی ، سده ۵ و ۶ هجری به بعد

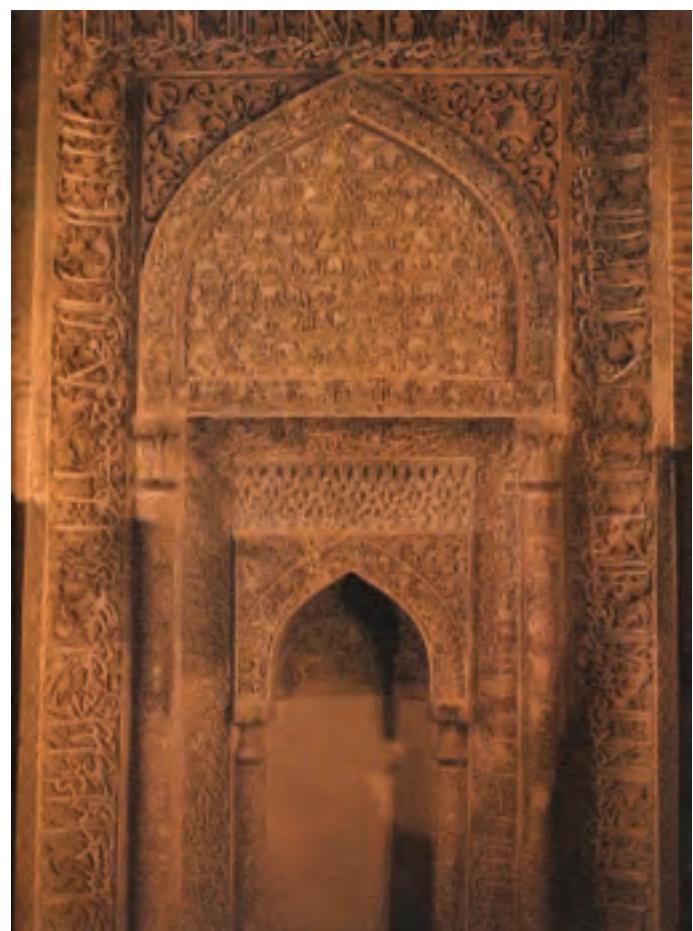
۷-۲۷-گرد کبود ، مراغه ، ۵۹۳ هجری

۷-۲۸-ب - مسجد جامع اصفهان ، نمای حیاط ، سده ۵ و ۶ هجری

٧-٢٩-مسجد جامع اصفهان ، گبید خاگی

٧-٣٠-محراب الجایتو ، مسجد جامع اصفهان ، سال ٧١٥ هجری

سده هفتم و هشتم هجری

آثار فرهنگی و هنری ایران در دوران مغول به تدبیر و همت دانشمندان، هنرمندان و معماران ایرانی باز

دیگر شکوفا شد و به شکوه و عظمتی والا دست یافت. در این دوران در ادامه سبک موفق رازی سبکی نوین

در معماری معروف به شیوه "آذری" پدید آمد، که از دوران مغول آغاز و

در دوره تیموری به اوج خود رسید. در این شیوه، معماری به نمایش هر

چه رفیع‌تر بنا توجه شده است. از این رو روش‌هایی در ساخت بنا به کار

برده می‌شود تا احساس ارتفاع را هر چه بیشتر القا کند.

مسجد جامع یزد (تصویر ۳۱-۷) یکی از نمونه‌های بارز شیوه‌ی آذری

است. در سردر ایوان ورودی مسجد که یکی از بلندترین ایوان‌های ساخته

شده در ایران است، روش‌هایی در ساخت به کار رفته تا ارتفاع آن را

در چشم بیننده هرچه بیشتر جلوه دهد. برخلاف ایوان‌های پهن دوره

سلجوکی، این ایوان بسیار باریک ساخته شده است و ارتفاع دهانه قوسی

شکل، که ورودی بنا در قسمت پایین آن دیده می‌شود، تقریباً سه برابر

عرض آن است. وجود طاق نماهای متعدد و کم عرض در دو سوی طاق

یا دهانه قوسی شکل میانی، احساس کشیدگی را تشدید می‌کنند و دو

مناره که بر بالای ایوان نصب شده، ارتفاعی غیر متعارف را بوجود آورده

است

از دیگر آثار بجای مانده در زمان سلطان محمد خدابنده (الجایتو)

شهر "سلطانیه" در حوالی زنجان امروزی است. "گبید سلطانیه" یا مقبره

الجایتو (تصویر ۳۲-۷ الف و ب) از مهمترین بناهای این مجموعه و یکی

از با شکوه‌ترین بناهای سبک آذری است که همچنان باقی مانده است.

در دوران دوم معروف به شیوه تیموری ویژگی‌های متداول معماری،

ساخت گنبدهای ساقه‌ای کشیده بصورت گلوگاه یا ساقه بلند برای نمایش

هر چه بیشتر ارتفاع بنا پدید آمد که می‌توان به عنوان نمونه از مقبره امیر

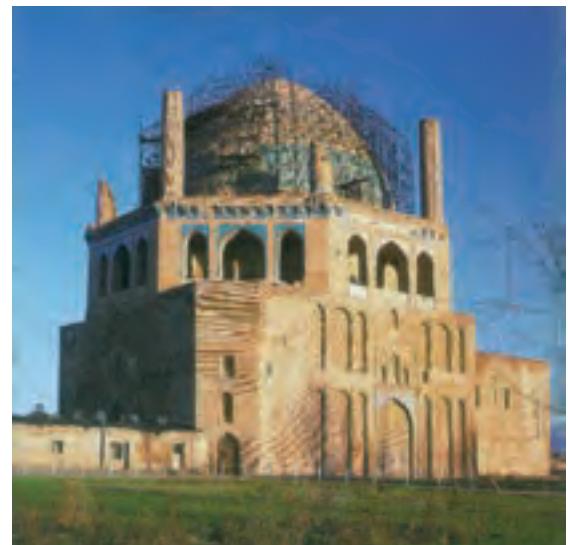
تیمور در سمرقند (تصویر ۳۳-۷) یاد کرد.

۷-۳۱- مسجد جامع یزد، ایوان ورودی، ۷۲۶ هجری

٧-٣٢-ب- مقبره الجایتو ، سلطانیه ، تزیینات داخلی

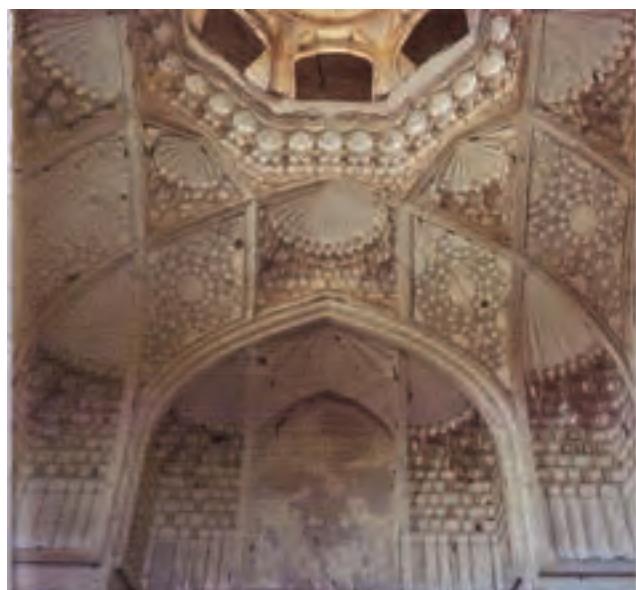
٧-٣٢-الف- مقبره الجایتو ، سلطانیه ، ٧١٣-٧٥٧ هجری ، زنجان

٧-٣٣- مقبره امیر تیمور ، سمرقند ، حدود ٨٠٦-٨٠٣ هجری

از دیگر آثار گرانبهای تاریخی که در این دوران بر جای مانده مسجد گوهر شاد (تصویر ۳۴-۷) است که در کنار مرقد امام رضا(ع) در مشهد و به همت همسر هنرپرور شاهرخ تیموری به شیوه چهار ایوانی ساخته شد. بخش‌های مختلف بنا از ایوان، گنبد و مناره از آجر لعابدار و کاشی‌های معرق نفیسی پوشیده شده است که در رنگبندی و ترکیب‌های متوازن و مناسبی از آبی فیروزه‌ای، آبی لاجوردی، زرد و زعفرانی ارائه شده‌اند. در گردآوردن ایوان جنوبی کتیبه‌ای به خط باستانی میرزا فرزند هنرمند شاهرخ به چشم می‌خورد، معمار این بنای پر آوازه مانند بسیاری دیگر از بناهای عهد شاهرخ استاد "قوم الدین شیرازی" است.

مدرسه غیاثیه، در قریه "خرگرد" در سه کیلومتری "خواف" (تصویر ۳۵-۷) از نمونه‌های کم نظری معماری مدارس در دوران تیموری است. مدرسه‌ای چهار ایوانی که بلندی از هر چهار ایوان آن به یک اندازه است و کاشیکاری معرق آن در رنگ آمیزی و نقش از کامل‌ترین و مناسب‌ترین نوع کاشیکاری است. این بنا توسط دو معمار مشهور سده‌ی نهم هجری، یعنی استاد "قوم الدین" و استاد "غیاث الدین شیرازی" ساخته شد. در این دوره، ساخت بناهای مذهبی همچون مسجد، مدرسه و آرامگاه، بیش از بناهای غیر مذهبی مورد توجه قرار گرفت. از دیگر بناهای باقی مانده از شیوه‌ی آذری در این دوران می‌توان به "ارگ علیشاه" (تصویر ۳۶-۷) در تبریز، مجموعه بناهای "حرب امام رضا(ع)" (تصویر ۳۷-۷) در مشهد، مقبره "سلطان بخت آغا" در اصفهان و مزار "شیخ جام" (تصویر ۳۸-۷) در تربت جام و مسجد جام و رامین (تصویر ۳۹-۷) اشاره کرد.

۷-۳۵- مدرسه غیاثیه، خردگرد، تزیینات داخلی

۷-۳۶- مسجد گوهرشاد، مشهد، ۸۲۱ هجری

۷-۳۶- مسجد علیشاه یا ارگ علیشاه ، تبریز ، حدود ۷۱۵ هجری

۷-۳۷- حرم مطهر امام رضا (ع) ، مشهد ، ۸۱۹ - ۸۲۱ هجری

۷-۳۹- مسجد جامع ورامین ، حدود ۷۲۶-۷۲۴ هجری

۷-۳۸- مزار شیخ جام ، تربت جام ، سده ۸ و ۹ هجری

پرسش

- ۱- قدیمی‌ترین مسجد به جای مانده از صدر اسلام در ایران را نام ببرید و در مورد آن توضیح دهید.
- ۲- چگونگی تبدیل مساجد شبستانی به مساجد ایرانی را بیان کنید.
- ۳- در چه دورانی ساخت «میل مناره‌ها» و «برج مقبره‌ها» رواج یافت؟
- ۴- بلندترین آرامگاه برج‌دار ایران را نام ببرید و ویژگی‌های آن را بنویسید.
- ۵- شاهکار هنر گچبری ایران متعلق به کدام بناست و در چه دوره‌ای ساخته شده است؟
- ۶- ویژگی بناها در دوره‌ی تیموری چیست؟
- ۷- گنبد سلطانیه متعلق به چه دورانی است و به چه شیوه‌ای ساخته شده است؟
- ۸- مدرسه‌ی «غیاثیه» مربوط به چه دوره‌ای است؟

سده ی نهم هجری تا عصر حاضر

دوره صفویه

آغاز حقیقی معماری صفویه را باید از دوران پایتختی اصفهان و حکومت شاه عباس اول دانست. از این پس ساخت ابینه زیبا و تکامل یافته و تلاش برای آبادانی، نه تنها در اصفهان که در دیگر شهرها و نقاط ایران در دستور کار قرار گرفت. کاخها، مساجد، میادین، خیابان‌ها، پل‌ها، بازارها، گردشگاه‌ها و یکی پس از دیگری ساخته شد و بویژه چهره شهر اصفهان دگرگون گشت. از این‌رو این شیوه‌ی معماری به شیوه‌ی اصفهان شهرت یافته است.

از نخستین نمونه‌های دوره صفویه شاهکارهای معماری و هنرهای تزیینی پای می‌گیرد و کیفیت اصیل، شفاف و غنی رنگ‌های درخشان در کاشیکاری‌ها بسیار دلپذیر می‌شود. کیفیت مصالح به کار رفته بویژه در معماری پایتخت، هنوز مرغوب و مقاوم است. از شاخص‌ترین آثار به یادگار مانده از دوره صفویه میدان نقش جهان است.

میدان امام: میدان نقش جهان اصفهان یکی از بزرگ‌ترین میدان‌های جهان است که به فرمان شاه عباس و در ابعادی حدود ۵۰۰ متر ساخته شد (تصویر ۴۰-۷ الف و ب). در چهار سوی این میدان چهار بنای معروف و با شکوه قد علم کرده است. در محور شمالی جنوبی میدان، سردر قیصریه و مسجد امام قرار دارد و در محور شرقی غربی، مسجد شیخ لطف الله و کاخ عالی قاپو واقع است. در میانه میدان در روزگار صفویه مسابقات چوگان و تیراندازی انجام می‌گرفت.

۷-۴۰-ب- میدان نقش جهان، اصفهان، نمای کلی

۷-۴۰-الف- میدان نقش جهان، اصفهان، دور نمای هوایی، سده نهم هجری

مسجد امام: یکی از زیباترین و برجسته‌ترین آثار شیوه‌ی اصفهانی در معماری مسجد امام اصفهان

(تصویر ۷-۴۱) است . ساخت این بنا که در ضلع جنوبی میدان نقش جهان واقع است در عصر شاه عباس

اول آغاز و اتمام بخش‌های داخلی مسجد تا دوران شاه

عباس دوم به طول انجامید . نام یکی از برجسته‌ترین

معماران ایرانی یعنی استاد علی اکبر اصفهانی به عنوان

معمار مسجد در بخش ورودی در سر در باشکوهی که

با کاشیکاری معرق نفیسی آذین شده و در کتیبه‌ای

که به خط ثلث بر زمینه‌ای لاجوردی نگاشته شده، به

چشم می‌خورد.

جهت اصلی مسجد رو به سوی قبله و در جنوب

غربی است لیکن سر در اصلی بنا که مشرف بر میدان

نقش جهان است در جهت جنوب واقع است. این تغییر

جهت و انحراف به گونه‌ای ماهرانه توسط ورودی بنا

اصلاح شده است بی آنکه بازدیدکنندگان متوجه این

تغییر جهت از سر در ورودی به صحن یا حیاط اصلی

مسجد باشند(تصویر ۷-۴۲).

ساخت مسجد به شیوه‌ی چهار ایوانی است. در

دو سوی شبستان اصلی در جنوب مسجد، دو مدرسه

قرار دارد. گنبد زیبای آن ۵۴ متر ارتفاع دارد، که دارای

گلوگاهی کشیده بوده و از دو لایه، یا دو پوسته مجزا

تشکیل شده است(تصویر ۷-۴۳)

کتیبه‌های متعددی از خوشنویسان به نام عهد

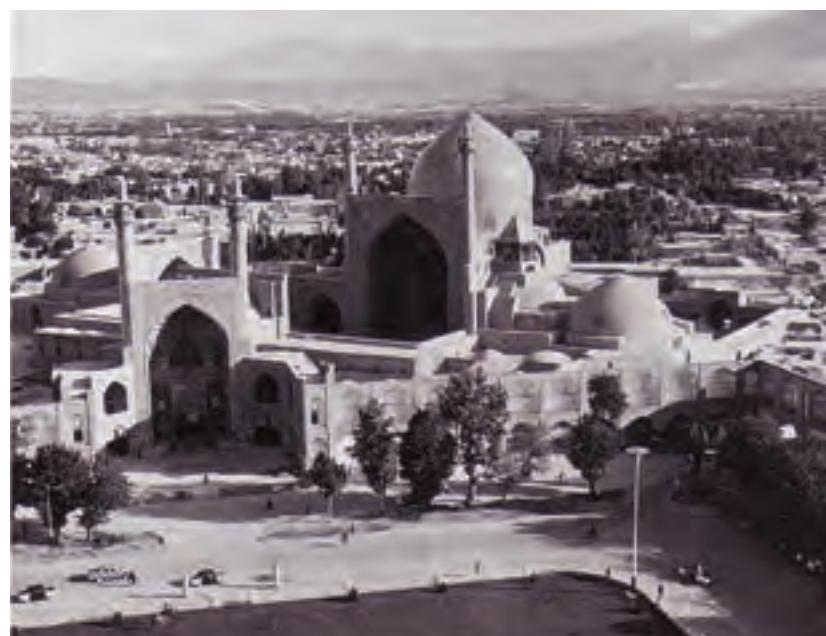
صفویه چون: "علیرضا عباسی"، "محمد رضا امامی"،

"عبدالباقي تبریزی" و "محمد صالح اصفهانی" در

مسجد امام اصفهان به چشم می‌خورد(تصویر ۷-۴۴).

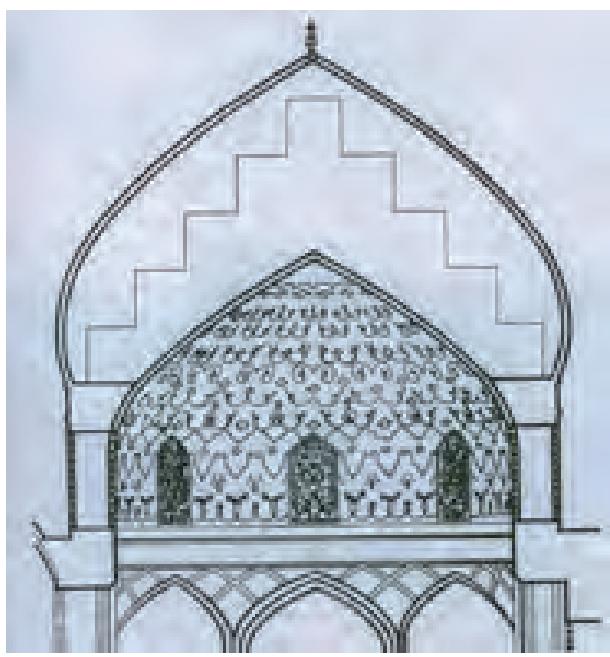
۷-۴۱-مسجد امام ، اصفهان ، ۱۰۴۸-۱۰۲۰ هجری

۷-۴۲-مسجد امام ، مجتمعه میدان نقش جهان ، اصفهان

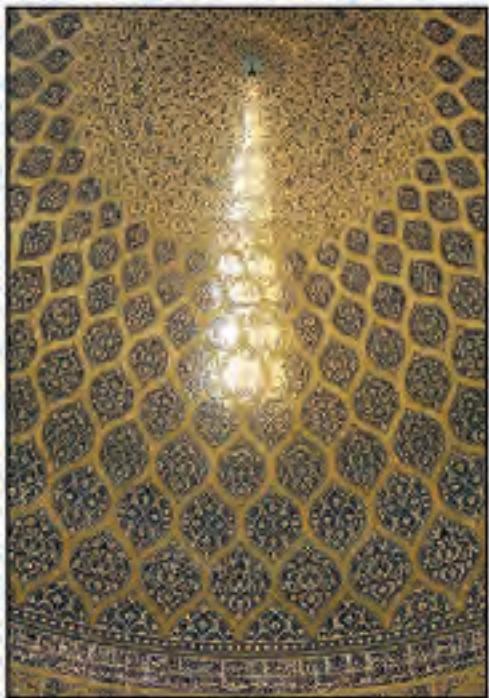
۷-۴۴-مسجد امام ، کاشیکاری و کتیبه خطی

۷-۴۳-مسجد امام ، طرح برش گنبد دو پوسته

مسجد شیخ لطف الله: بنایی با اندازه‌ای کوچک، بسیار ظریف و بدون حیاط مرکزی است. گنبد زیبای این مسجد به شیوه‌ی ساسانی بر روی یک اتاق چهار گوش استوار شده است. این بنا برای شیخ لطف الله عالم دینی بنام عهد صفویه ساخته شده است. در این مسجد، بار دیگر به دلیل موقعیت قرار گرفتن سر در ورودی در ضلع شرقی میدان، تغییر جهتی به سوی جنوب انجام گرفته تا گنبد خانه، رو به سوی قبله داشته باشد. کاشی کاری‌های درون مسجد شیخ لطف الله که رنگ آبی لا جوردی در آن بیشتر به چشم می‌خورد، به دو شیوه‌ی معرق و خشتی هفترنگ است. در چههای مشبکی که به صورت بسیار ماهرانه در زیر ساق یا گلوگاه گنبد تعابیه شده، نور وارد به گنبدخانه را تنظیم و تلطیف می‌کند. سطوح داخلی گنبد، دارای نقوش کم نظیر ترنجی است و سطح بیرونی گنبد پوشیده از اسلامی‌های آبی و سفیدی است که بر زمینه‌ای نخودی رنگ، جلوه‌ای خارق العاده یافته است (تصاویر ۷-۴۵ و ۷-۴۶).

در این بنا بیشتر کتیبه‌هایی به کار رفته در سطوح داخلی و خارجی به خط خوشنویس نامی عهد صفویه یعنی علیرضا عباسی است.

۷-۴۶ مسجد شیخ لطف الله، اصفهان، نمای داخلی، کاشیکاری زیر گند

۷-۴۵ مسجد شیخ لطف الله، میدان نقش جهان، اصفهان، ۱۰۲۹-۱۰۱۲ هجری

عالی قاپو: یکی از شاهکارهای معماری غیر مذهبی در شیوه‌ی اصفهانی کاخ رفیع عالی قاپوست که در

غرب میدان واقع شده است (تصویر ۷-۴۷). این عمارت در شش طبقه با ارتفاعی در حدود ۴۸ متر ساخته شده است که هر طبقه آن با تزیینات خاصی پوشیده شده است (تصویر ۷-۴۸).

طبقه ششم ویژه پذیرایی‌های رسمی و نغمه‌سرایی نوازندگان و خوانندگان بوده است. بر دیوار تالار میانی و اتاقهای اطراف، گچبری‌های تو خالی به شکل ظروف (تنگ بری)^(۳۱) (تصویر ۷-۴۹) گوناگون و انواع صراحی‌های کوچک و بزرگ به چشم می‌خورد. این شیوه تزیینی کم نظر نه تنها به لحاظ بصری بسیار تاثیر گذار است، بلکه در کاهش انعکاس صوت و انتقال طبیعی نوای موسیقی نقشی به سزا داشته است.

بخشی از نقاشی‌های کاخ عالی قاپو، به قلم نقاش معروف عهد صفویه، رضا عباسی و شاگردان او است. متاسفانه بسیاری از این آثار بی‌همانند در اثر بی‌توجهی بازدید کنندگان و گذر ایام از میان رفته و یا شدیداً آسیب دیده است (تصویر ۷-۵۰).

سر در قیصریه و بازار بزرگ: این بازار در عصر صفویه محل ارائه کالاهای بازار گانان خارجی و فروش

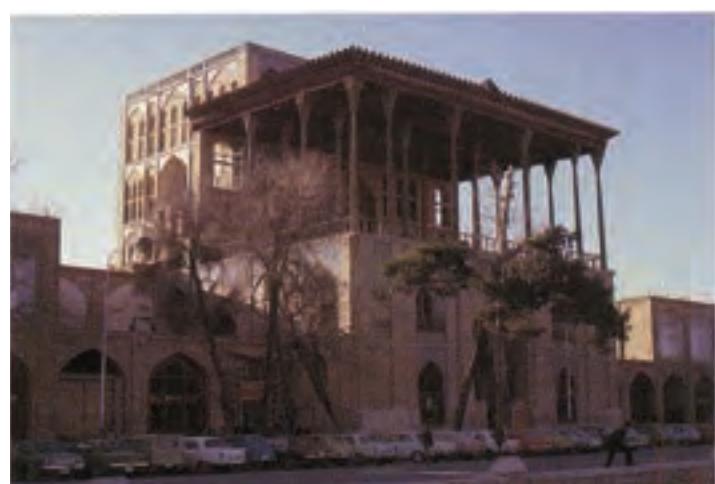
پارچه‌های نفیس و گران قیمت بوده است. بر سردر بازار مذبور صحنه‌هایی از جنگ شاه عباس و ازبکان

۳۱. نوعی تزیینات گچ بری به شکل ظروف است.

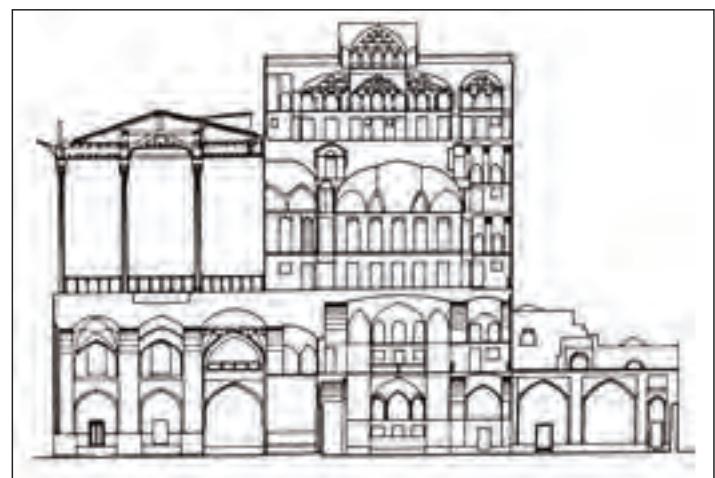
و نیز شکارگاه شاهی به قلم رضا عباسی نقش بسته بود که امروزه تنها بخشی از آن بر جای مانده است (تصویر ۷-۵۱).

از دیگر آثار معروف این دوره در اصفهان می‌توان از "کاخ چهلستون"، "کاخ هشت بهشت" (تصویر ۷-۵۲)، "مدرسه چهارباغ"، "سی و سه پل" یا "الله وردی خان" و "پل خواجه" نام برد (تصویر ۷-۵۳) که هر یک بی‌تردید از شاهکارهای بی‌همتای هنر معماری ایران محسوب می‌شوند.

از دیگر بناهایی به باد ماندنی شیوه اصفهانی می‌توان به "مجموعه گنجعلی خان" در کرمان اشاره کرد که در دوران شاه عباس ساخته شده و شامل میدان، مسجد، مدرسه، کاروانسرا، حمام، آب انبار و ضرابخانه است. این شیوه معماری در دوره‌های بعد هم مورد استفاده قرار می‌گیرد.

۷-۴۷- عمارت عالی قاپو، میدان نقش جهان، اصفهان، ۱۰۰۶-۱۰۷۱ هجری

۷-۴۸- عمارت عالی قاپو، برش نمای جانبی

۷-۵۰- دیوار نگاره ، اثر رضا عباسی ، عمارت عالی قاپو

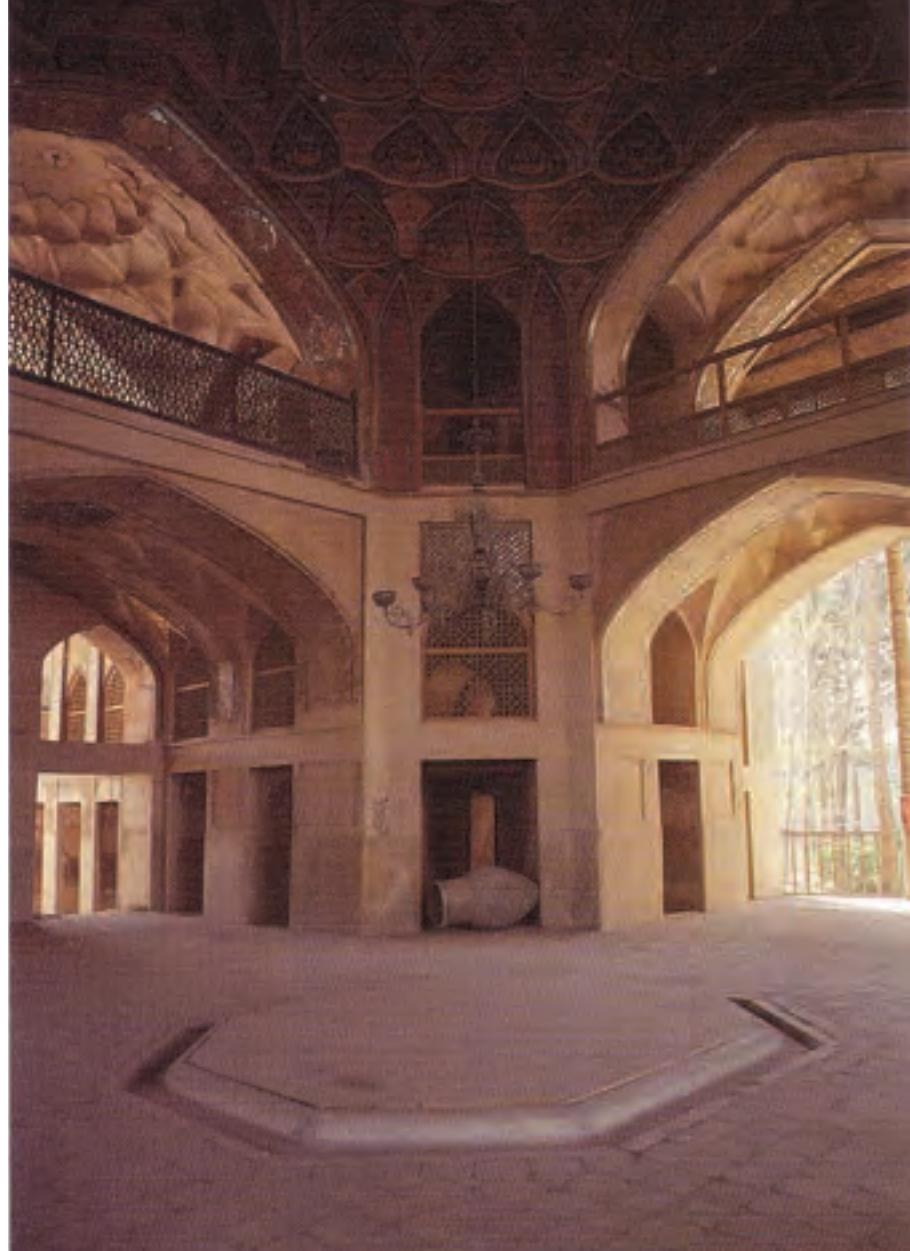
۷-۴۹- اتاق موسیقی ، عمارت عالی قاپو

۷-۵۱- بازار قیصریه ، میدان نقش جهان ، اصفهان ، ۱۰۲۹-۱۰۳۰ هجری

۷-۵۳- پل خواجو ، اصفهان ، سده ۱۱ هجری

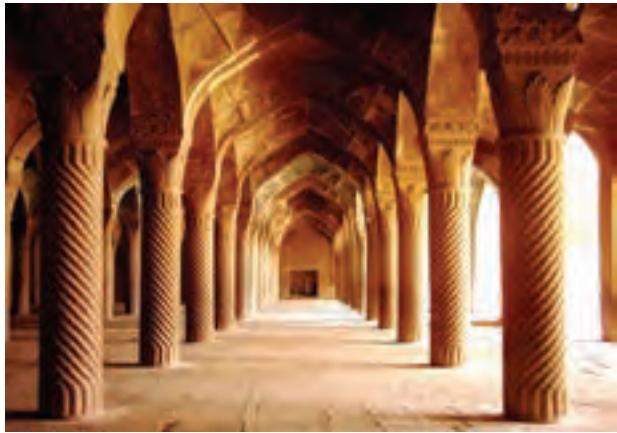

۷-۵۲- نمای داخلی کاخ هشت بهشت ، اصفهان ، ۱۰۸۰ هجری

دوره افشاریه و زندیه

از نمونه‌های شاخص و بیاد ماندنی دوره افشاریه می‌توان به "کلات نادری" در خراسان و "عمارت خورشید" در درون کلات نادری اشاره کرد(تصویر ۷-۵۴).

در دوره زندیه ، شیراز به پایتختی برگزیده شد و در این دوره ابنيه گوناگون مانند "باغ نظر" ، "عمارت کلاه فرنگی" و "مجموعه وکیل" شامل: مسجد، بازار، حمام در شیراز و "ایوان تخت مرمر" و "خلوت کریم خانی" در تهران در زمان کریمخان زند ساخته شد . معماری این دوره ادامه شیوه اصفهانی است .

۷-۵۵- مسجد وکیل ، شیراز ، دوره زندیه ، اواخر سده دوازدهم هجری

۷-۵۴- کلات نادری ، خراسان ، سده دوازدهم هجری

مسجد وکیل: یکی از مهم‌ترین و زیباترین آثار به جای مانده از دوران زندیه است. سردر ورودی

مسجد در قسمت شمالی قرار دارد و در مقابل آن در جنوب مسجد، شبستانی وسیع (۵۰ در ۱۰۰ متر) ساخته شده است که ۴۸ ستون سنگی یکپارچه ابهتی چشمگیر بدان بخشیده است. سراسر نمای مسجد، دو ایوان بزرگ شمالی و جنوبی و سردر ورودی دارای کاشیکاری‌های نفیس و رنگهای فربنده و چشم نواز است (تصویر ۵۵-۷).

دوره قاجاریه

در دوره قاجاریه با تاثیرپذیری از هنر غرب عصر انحطاط هنر و فرهنگ ایران شکل گرفت. هر چند آثار درخشنانی از این دوره بجای مانده است که می‌توان به مسجد آقا بزرگ و مجموعه‌ی کاخ گلستان شامل تالار آیینه (تصویر ۵۶-۷ الف)، تالار عاج، سفره خانه و تالار برلیان اشاره کرد. از بخش‌های کاخ گلستان تالار موزه است که به تقلید از موزه‌های بزرگ اروپا ساخته شد. بدین ترتیب، نخستین موزه دولتی ایران شکل گرفت. از دیگر بناهای موجود در این کاخ می‌توان به شمس‌العماره در ضلع شرقی و کاخ ابیض در ضلع جنوب غربی باغ اشاره کرد (تصویر ۵۶-۷ ب).

مسجد و مدرسه سپهسالار (دانشگاه شهید مطهری): این بنا به همت میرزا حسین خان سپهسالار جنب کاخ سپهسالار ساخته شد. این مسجد که در زمان خود بزرگ‌ترین مسجد تهران قلمداد می‌شد، بنایی چهار ایوانی، با ایوان‌هایی رفیع و گنبدی زیبا در جبهه جنوب غربی است. بر روی مناره‌های چندگانه مسجد، سطوح کاشی‌هایی با نقش‌های هندسی، در کنار کاشی‌هایی قرار دارد که اغلب تصاویری از مناظر گوناگون را تا قسمت فوقانی گلدهسته‌ها پوشانیده‌اند. نقوش کاشی‌های این بنا بسیار متنوع و چشم نواز است و شامل

۷-۵۶ ب- کاخ ابیض ، مجموعه کاخ گلستان ، تهران ، سده سیزدهم هجری

۷-۵۶ الف - تالار آیینه ، کاخ گلستان ، تهران ، سده سیزدهم هجری

نقوش هندسی، گلداری، اسلیمی، گل و بته، شاخ و برگ و نقوش طبیعت گرایانه و مناظر و مرایا به شیوه نقاشی غربی می‌باشد (تصویر ۷-۵۷).

صحن وسیع مدرسه با چهار باغچه و حوض بزرگ، در میانه ساختمانی دو طبقه قرار دارد که با کاشی‌های معرق و حجاری‌های سنگی مزین شده است. حجره‌ها، مناره‌ها، کتابخانه، مکتب خانه، آب انبار و دیگر قسمت‌ها این مجموعه را در زمرة یکی از بزرگ‌ترین و زیباترین بناهای عهد قاجار در تهران قرار داده است.

از دیگر بناهای مهم این دوره در تهران می‌توان به "قصر قاجار"، "قصر فیروزه"، "نگارستان"، "مسجد سلطانی"، "مدرسه دارالفنون"، "قصر دوشان تپه"، "بازار بزرگ" و "تکیه دولت" اشاره کرد (تصویر ۷-۵۸).

در دوره‌های معاصر و به واسطه علاقه وافر به شیوه زندگی غربی، الگوبرداری‌های عمیق‌تری از شیوه شهرسازی و معماری غرب آغاز شد و بویژه تهران چهره اروپایی به خود گرفت. از این پس با ورود مهندسین اروپایی، بناهای مدرن رشد یافت و بیمارستان‌ها، بانک‌ها، وزارت‌خانه‌ها، مراکز و سازمانهای دولتی و سرانجام خانه‌های مسکونی به شکل و روش معماری غربی ساخته شد.

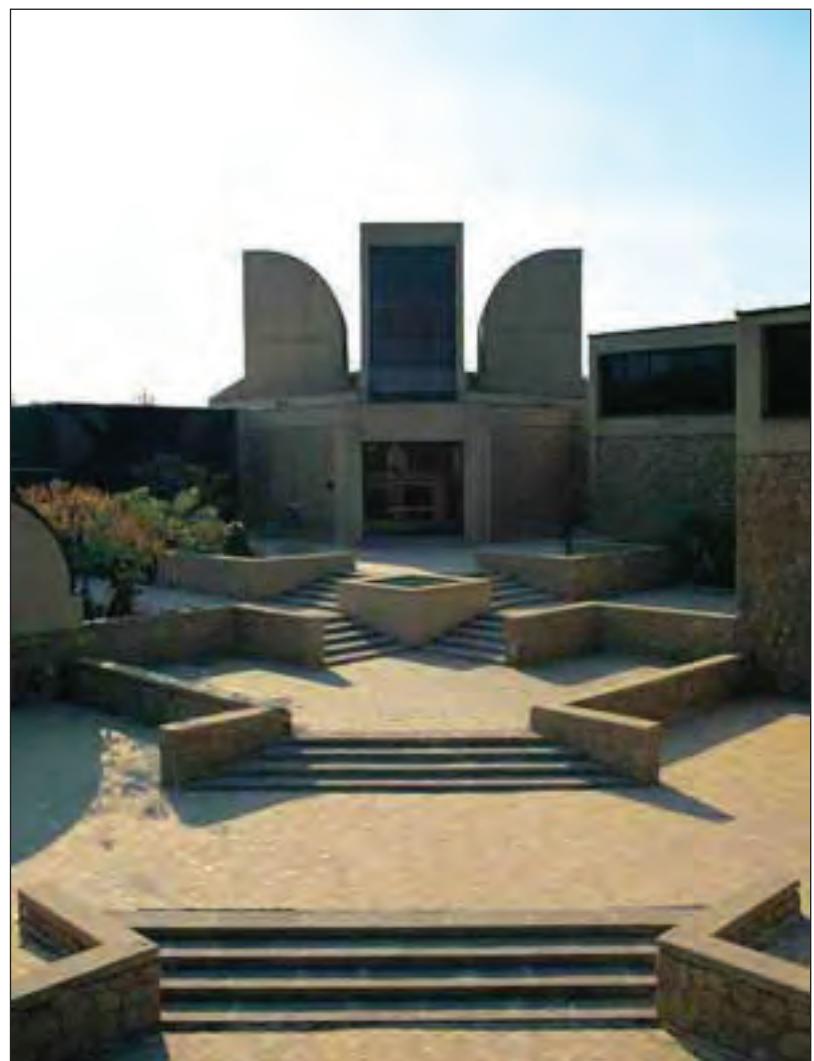
اما در این میان می‌توان از بنها و آثار شاخصی نام برد که توسط معماران ایرانی و با توجه به میراث گذشتگان پدید آمده اند. از جمله می‌توان به میدان آزادی، ساختمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی، موزه هنرهای معاصر، ساختمان تئاتر شهر و موزه فرش و..... اشاره کرد (تصویر ۷-۵۹).

۷-۵۸- بنای تکیه دولت ، تهران دوره قاجاریه ، سده سیزدهم

۷-۵۷- مسجد و مدرسه سپهسالار (دانشگاه شهید مطهری) ، تهران ، سده سیزدهم هجری

۷-۵۹- موزه هنرهای معاصر ، تهران ، دوره معاصر

پرسش

- ۱- معماری صفویه از چه دورانی آغاز شد؟ در این دوران چه تغییراتی در معماری صورت گرفت؟
- ۲- مسجد امام اصفهان به چه شیوه‌ای ساخته شده است؟ توضیح دهید.
- ۳- خصوصیات اصلی مسجد شیخ لطف الله را توضیح دهید.
- ۴- یک خوش نویس و یک نقاش نامی عهد صفویه را که هنرشنان در بناهای این دوران دیده می‌شود نام ببرید.
- ۵- یکی از بناهای غیر مذهبی معروف دوره‌ی زندیه را نام ببرید و توضیح دهید.
- ۶- یکی از بناهای مذهبی معروف دوره‌ی زندیه را نام ببرید و توضیح دهید.
- ۷- نخستین موزه‌ی دولتی ایران در چه بنایی واقع شده است و در چه دوران شکل گرفت؟
- ۸- نقوش کاشی‌های مسجد سپهسالار را چه چیزهایی تشکیل می‌دهد؟
- ۹- مهم‌ترین بناهای عصر قاجار را نام ببرید.
- ۱۰- چند بنای دوره‌ی معاصر را که توسط معماران ایرانی و با توجه به میراث گذشتگان ساخته شده است نام ببرید.
- ۱۱- در مورد آثار تاریخی استان محل زندگی خود تحقیق کنید و در مورد آن در کلاس گفت و گو نمائید.

نگارگری

جمهوری اسلامی

ح سده چهاردهم ۵ . ق (۱۹۷۹ م)

پهلوی نقاشی نوین

ح سده سیزدهم ۵ . ق (۱۹۲۵ م)

قاجاریه مکتب تهران

ح سده دوازدهم ۵ . ق (۱۷۹۴ م)

زنده مکتب شیراز (گل)

ح اوایل سده دوازدهم ۵ . ق (۱۷۵۰ م)

افشاریه

مکتب اصفهان

مکتب قزوین

مکتب مشهد

مکتب بخارا

مکتب تبریز ۲

صفویه

ح سده نهم ۵ . ق (۱۵۰۸ م)

تیموری و

مکتب تبریز متقدم

مکتب هرات

مکتب سمرقند - هرات

مکتب شیراز تیموری

مکتب جلایری

مکتب شیراز

مکتب تبریز ۱

مغول

ح سده هفتم ۵ . ق (۱۲۵۸ م)

عباسیان

مکتب بغداد

مکتب سلجوقی

ح سده دوم ۵ . ق (۷۵۰ م)

امویان

سنت شرقی

سنت غربی

ح سده اول ۵ . ق (۶۶۱ م)

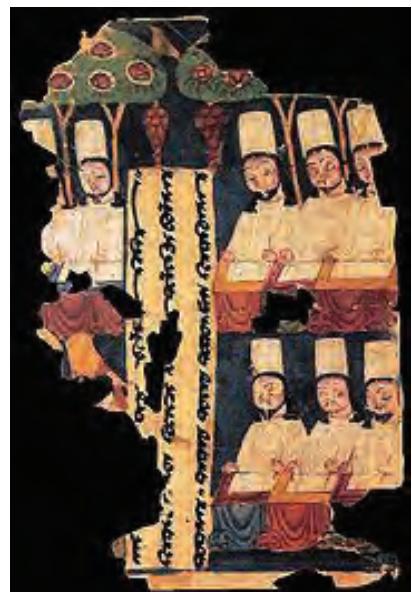
نگارگری

هنر نقاشی و نگارگری در جهان اسلام به دوران گذشته سنت ایرانی در دیوارنگاره‌های، صخره نگاری‌ها، تزئینات سفالینه و کتاب‌آرایی دوران ساسانی، بهویژه هنر مانوی(ارزنگ یا ارتنگ)^{۳۲} باز می‌گردد (تصویر ۶۰-۷۷الف و ب).

اولین آثار باقیمانده در صدر اسلام را می‌توان در فارس، خراسان، بر دیوار کاخ‌های امویان در سوریه، کاخ‌های عباسیان در عراق و کتاب‌های مصور مشاهده کرد. این آثار به لحاظ رعایت ویژگی‌های منسجم زمینه‌ساز شکل‌گیری مکاتب نقاشی و نگارگری شدند که به اختصار به آنها می‌پردازیم.

۷-۶۰- ب - برگه‌هایی از کتاب مصور ارزنگ، ناحیه‌ی تورفان در غرب ترکستان چین، سده دوم و سوم هجری

۷-۶۰- الف - برگی از ارزنگ، تورفان، سده‌ی دوم و سوم

هجری

مكتب بغداد یا بین المللی عباسی (سده سوم تا ششم هجری)

سنت نقاشی در دوران عباسی بر پایه‌ی هنر ساسانی و هنر بیزانس(روم شرقی) شکل گرفته است که در دو شیوه‌ی دیوارنگاری و کتاب‌آرایی به نام مكتب بغداد شهرت می‌یابد. این نقاشی‌ها بسیار ساده و زیبا با تعداد محدود پیکره‌ی انسانی، درخت و شاخه‌ای به نشانه‌ی طبیعت بر زمینه‌ی کاغذ یا پوست(بدون رنگ آمیزی زمینه) و بدون تفکیک نقاشی از متن نوشتاری و تأثیرات مستقیم هنر مانوی به صورت هاله‌های

۳۲. قدیمی‌ترین نمونه‌های یافته شده در تورفان چین حدود سده‌ی سوم هجری قمری/ نهم میلادی

دوره‌ی سر، گیاهان ساده شده، لباس‌های منقوش، رنگ تخت و خطوط مرزی و تأثیرات بیزانسی با سایه روشن در چهره‌ها انجام می‌شد.

کتاب‌های مصور مکتب بغداد را به طور کلی می‌توان به دو گروه تقسیم بندی کرد: ۱- کتاب‌های علمی (بیوشکی، نجوم و فیزیک) مانند کتاب خواص الادویه (تصویر ۷-۶۱)، فیزیک الجزری، فی معرفة الخیال الهندي ۲- کتاب‌های ادبی (شعر و حکایت) مانند «مقامات حریری» (تصویر ۷-۶۲) و «کلیله و دمنه».^{۳۳}

۷-۶۲- نسخه مقامات حریری، اثر محمود بن یحیی بن واسطی، سال ۳۳۴ هجری، بصره

۷-۶۱- نسخه خواص الادویه، نسخه ترجمه یونانی، سال ۶۲۷ هجری، مکتب بغداد

مکتب فارس و خراسان - سلجوقی سده‌ی پنجم و ششم هجری قمری (۱۱ و ۱۲ میلادی)

در مناطق مرکزی و شرقی ایران عناصر کهن نقاشی مانوی و میراث هنر ایرانی بار دیگر در نگاره‌های ظروف سفالین و نقاشی کتاب‌های خطی ظاهر شد و آثاری پر از شرح‌گرایی گذاشت. این دوران مهم‌ترین دوره‌ی همگامی هنر اسلامی و ادبیات فارسی است (سروده شدن خمسه‌ی نظامی).

نقاشی‌های این مکتب بر روی زمینه‌ی سرخ رنگ همراه با نقوش روی زمینه برای اولین بار در دوران اسلامی (به صورت پیچک‌های ریز) و نیز پیکره‌های کوتاه قامت با موضوع‌های بزم و رزم و پوشش لباس‌هایی

۳۳. نام اصلی کتاب پنج تنتره که در دوره‌ی ساسانی بروزیه‌ی طبیب آن را از سانسکریت به پهلوی ترجمه و در سده‌ی دوم هجری قمری عبدالله بن مفعع آن را به عربی و ناصرالله منشی در سده‌ی چهارم (دوره‌ی سامانی) به فارسی ترجمه کردند و سرانجام رودکی آن را به نظام در آورد.

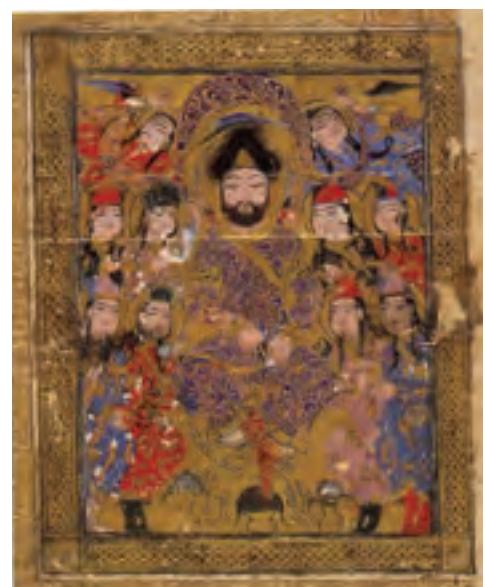
بدون چین و چروک همراه با تزئینات اسلامی است. از مهم‌ترین آثار این دوران می‌توان به اولین کتاب مصور به زبان فارسی یعنی ورقه و گلشاه (تصویر ۷-۶۳) و نیز به کتاب الاغانی (تصویر ۷-۶۴)، سمک عیار، کتاب التریاق (زکریای رازی) (تصویر ۷-۶۵)، شاهنامه‌ی کاما^{۳۴}، اندرزنامه، صورالکواكب، مفید‌الخاص، خواص الاشجار و طب جالینوس اشاره کرد.

۷-۶۳- ورقه و گلشاه، اثر عیوقی، سده هفتم، مکتب سلجوقی

۷-۶۵- کتاب التریاق، زکریای رازی، مکتب سلجوقی، سده‌ی ششم یا هفتم هجری

۷-۶۴- کتاب الاغانی، حاکم نشسته، مکتب سلجوقی، موصل، سالهای ۶۱۲-۶۱۶ هجری

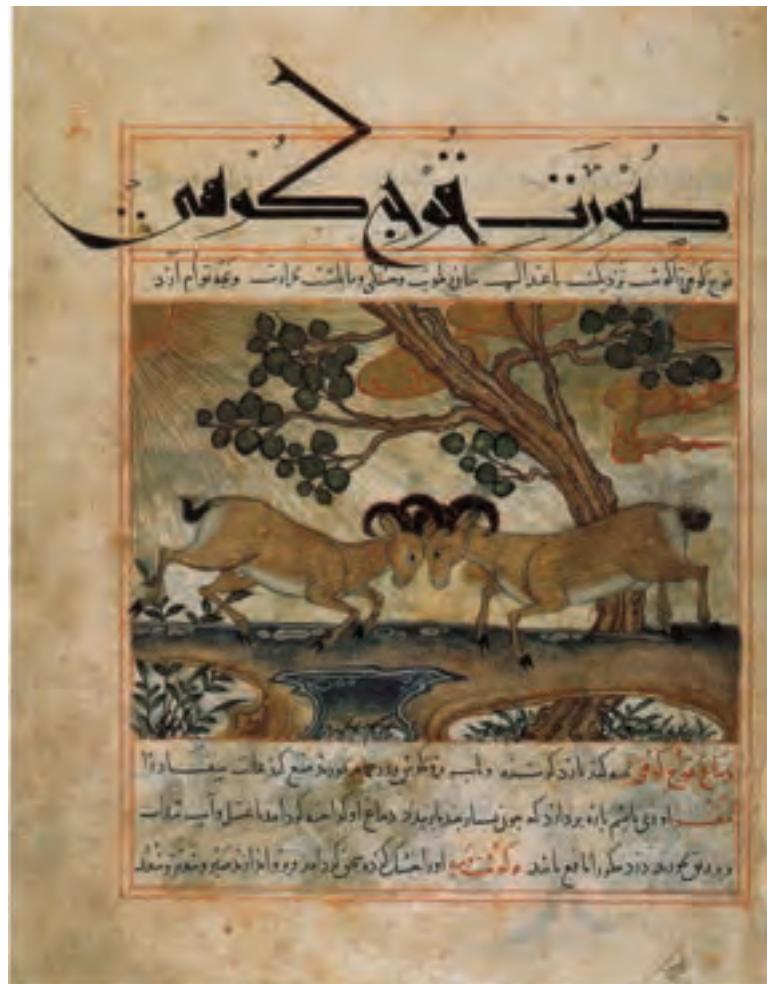
^{۳۴}. قدیمی‌ترین شاهنامه‌ی مصور با ۴۵ تصویر حدود سده‌ی ششم و اوایل سده‌ی هفتم

مکتب تبریز ۱- ایلخانان مغول (سده هفتم و هشتم هجری)

در سده هفتم هجری دوران حکومت ایلخانان مغول در ایران، سنت‌های هنری و فرهنگی با حمایت

دانشمندان و فرهیختگان ایرانی همچون خواجه رشیدالدین فضل الله حیاتی دوباره یافت. با بوجود آمدن شیوه‌های مختلف نقاشی، چون هنر چینی^{۳۵}، هنر بیزانسی^{۳۶}، هنر مغولی^{۳۷}، هنر بغدادی و بودایی، با شیوه‌های مرسوم در هنر ایران شکل گرفت. از مهم‌ترین ویژگی‌های این مکتب بدعت در ترکیب‌بندی‌های عمودی و کتیبه‌وار، متداول شدن کادر و جدول کشی، نمایش همزمان خارج و داخل، بناء منظره‌پردازی^{۳۸}، تنوع رنگی، اختصاص یافتن یک صفحه مستقل کتاب به تصویر، استفاده از رنگ‌های روحی و جسمی^{۳۹} می‌باشد.

محل ظهر این مکتب، تبریز و مراغه است. كتابهای مصور شده در این مکتب عبارتند از: منافع الحیوان (تصویر ۶۶-۷)، جامع التواریخ رشیدی^{۴۰} (تصویر ۶۷-۷)، و شاهنامه فردوسی^{۴۱} (تصویر ۶۸-۷) است که بخش عمده‌ی آنها در ربع رشیدی^{۴۲} کار شده است.

۷-۶۶- منافع الحیوان ، نبرد قوج کوهی ، اثر ابن بختیشون ، مراغه ، سده هفتم هجری

۳۵. دقت در جزئیات، کوه به شکل لایه لایه، ابر پیچان، هاشور زنی یا پردار، آب بصورت پولک پولک

۳۶. استفاده از رنگ نقره‌ای و عمق نمایی

۳۷. پوشак سر و انواع کلاه خود، بلباس، زره و جنگ افزار و بیرق‌ها و اسب‌های مغولی

۳۸. منظره پردازی در این مکتب به احمد موسی نسبت داده شده است.

۳۹. رنگ‌های تند بالایه‌های ضخیم (جسمی)، رنگ‌های ملایم بالایه‌های نازک (روحی)

۴۰. دارای ۱۲۰ تصویر که بیشترین تأثیر از عناصر چینی و بیزانس دارد.

۴۱. دارای ۵۵ یا ۵۸ تصویر که متأثر از عناصر چینی و بیزانس می‌باشد.

۴۲. این مرکز فرهنگی هنری به همت و سرمایه شخصی خواجه رشید الدین فضل الله، مورخ و نویسنده کتاب چهار جلدی جامع التواریخ و وزیر فرهیخته غازان خان و الجایتو در تبریز ساخته شد. (رعی: محله، سرا، خانه، مجموعه آبادی، خاندان و ایل)

۷-۶۸- نسخه شاهنامه فردوسی ، تبریز ، سده هفتم
هجری (۷۲۶-۷۳۶ هجری)

۷-۶۷- نسخه عربی جامع التواریخ ، رشیدالدین فضل الله ، حمله‌ی محمدبن سیکتکین به زرنگ سیستان ، تبریز ، سال ۷۱۴ هجری

مکتب شیراز(سده هفتم ۵. ق / م۱۳)

شیوه نقاشی مکتب شیراز در ادامه هنر کهن ایرانی و ابداعات جدید آن است. این مکتب با نوآوریهای خام دستنانه و ابتدایی، تداوم دهنده سنت کتاب آرایی و نقاشی سده پنجم و ششم هجری شد که در طول دو سده بعدی تکامل یافت و به خصوصیات ویژه مسلط نقاشی ایرانی بدل گردید.(تصویر ۷-۶۹)

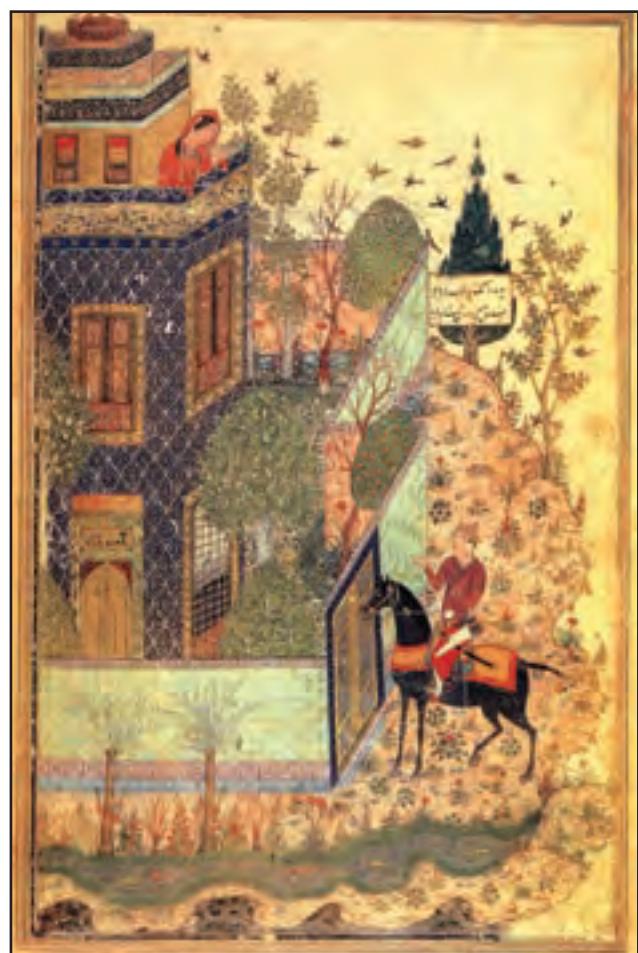
۷-۶۹- شاهنامه قوام الدین حسن ، بهرام گور در کلبه دهقان ، مکتب شیراز ، ۷۴۱ هجری

مکتب بغداد - تبریز(جلایری سده هشتم ۵. ق ۱۴/ م)

در سده هشتم هجری در دوران جلایریان حکومت در دو مرکز تبریز و بغداد به کار خود ادامه داد و یکی از مهم‌ترین مکاتب نقاشی پدیدار گشت که به مکتب جلایری شهرت یافته است. این مکتب متعالی مجموعه‌ای برگرفته از دستاوردهای مکتب بغداد، شیراز و تبریز است. این مکتب با حضور نقاشان برجسته‌ای چون جنید بغدادی معروف به سلطانی و دیگر هنرمندان شکل گرفت. تصاویری از دیوان خواجهی کرمانی (مجموعه همای و همایون) (تصویر ۷-۷۰) که در موزه بریتانیا نگاهداری می‌شود به خط نستعلیق میر علی تبریزی و اثر برجسته جنید نقاش است (تصویر ۷-۷۱).

۷-۷۱- دیوان خواجهی کرمانی ، دادخواهی پیروز ن از ملکشاه ، بغداد ، مکتب جلایری ، سال ۷۹۹ هجری

۷-۷۰- دیوان خواجهی کرمانی (مجموعه همای و همایون) ، دوران جلایری ، سده هشتم هجری

ویژگی‌های مهم مکتب جلایری شامل فضای بیکرانه و نمایش طبیعت شاعرانه، تصویر سازی از جهان خیالی، هماهنگی پیکره و منظره‌سازی، ترکیب بندی دایره وار، تزئینات ماهرانه، تفکیک فضا^{۴۳} و هندسه ترسیمی و پرسپکتیو آکسومتریک^{۴۴} است.

در این دوره برای اولین بار می‌توان کاربرد تشعیر(دیوان سلطان احمد جلایر) و رقم و امضا^{۴۵} مشاهده کرد. تمامی این دستاوردهای نوین زمینه را برای ظهور مکتب هرات، فراهم ساخت (تصویر ۷۲-۷).

مکتب شیراز (سدۀ هشتم هجری - قمری ۱۴/م)

۷۲- دیوان سلطان احمد جلایر ، تشعیر ،
بغداد ، حدود ۸۰۶-۸۰۳ هجری

دوران تیموری امکان یکپارچه کردن دستاوردهای مکاتب گوناگون نقاشی ایرانی را بوجود آورد. تیمور نخبه‌ترین هنرمندان و صنعتگران را از شهرهای گوناگون به سمرقند پایتخت مورد علاقه‌اش فراخواند. بعد از او شاهرخ و سپس فرزندان شاهرخ^{۴۶} در مناطق مختلف شیوه‌های هنری را گسترش دادند^{۴۷}. در همین زمان، نسخ فراوانی در شیراز و دیگر مناطق به تصویر درآمد که به طریقی پر قدرت، امکانات تصویری مکاتب پیشین را بکار برد. از مهم‌ترین ویژگی‌های این مکتب توجه به طبیعت (با نگاه واقع گرایانه)، رفتار و کردار انسان با حداقل تأثیرپذیری از بیگانگان (به ویژه چین و بیزانس) است. هم چنین توجه به افق رفیع، بکارگیری انسان با حدقه نقوش گیاهی، توجه به مضماین عارفانه و عاشقانه، قرار گرفتن پیکره سواران بصورت مورب و هماهنگی خط و رنگ و غالب بودن رنگ قرمز از ویژگی‌های دیگر این مکتب است.

از آثار معروف این دوران "کلچین اسکندر سلطان" (تصویر ۷۳-۷)، "شاهنامه ابراهیم سلطان"^{۴۸} (تصویر ۷۴-۷) و "خاوران نامه"^{۴۹} در شیراز مصور شده اند و به خوبی نشان می‌دهند که دستاوردهای مکتب جلایری چه تأثیرات عمیقی در اعتلای نقاشی این دوران داشته است. این مجموعه کتاب‌های مصور که به لحاظ سبک و شیوه‌ی تردیدی با نقاشی‌های مکتب هرات اشتراکاتی می‌یابند، شاهد گونه‌ای ارتباط و یکپارچگی سبک در دوران تیموری هستند.

۴۳. زمین، نمای کف بصورت سنگفرش، دیوار عقب با پنجره، کف دیوار جانبی بصورت مورب، در سفید نیمه باز، حیاط مرکزی و عناصر اصلی در مرکز صحنه، شاهد و اندرونی

۴۴. هندسه ترسیمی دو بعد نمایی با رعایت محور افقی و عمودی و خطوط مورب بدون در نظر گرفتن نقطه گریز

۴۵. امضای جنید در دیوان خواجه‌ی کرمانی مجموعه همای و همایون

۴۶. ۱- الغ بیک در سمرقند ۲- بایستق میرزا در هرات ۳- اسکندر سلطان و ابراهیم سلطان در شیراز

۴۷. اگر چه هیچ نسخه خطی نقاشی شده‌ای در این دوره از سمرقند بدست نیامده است.

۴۸. مشهور به شاهنامه کوچک با ۵۲ تصویر بدون صحنه های عاشقانه

۴۹. نوشته این حسام مربوط به زندگی حضرت علی (ع) با ۱۱۵ تصویر و نقاشی فرهاد

۷-۷۴- شاهنامه‌ی فردوسی، رستم و سهراب، مکتب شیراز، دوره تیموری، ۷۷۳ هجری

۷-۷۳- گلچین اسکندر سلطان، بهرام گور در قصر هفت گنبد،
مکتب شیراز، دوره تیموری، سده هشتم هجری

مکتب هرات- تیموری(سده ی هشتم هجری / ۱۴ م)

شاهرخ پسر تیمور، هرات را مرکز حکومت خود قرار داد و به اتفاق فرزند خود "بایسنقر میرزا" که خود یکی از خوشنویسان به نام این دوران است، هنرمندان و صنعتگران فراوانی را به هرات دعوت کرد. کتابخانه بایسنقر میرزا بزرگترین کارگاه هنری پر رونق دوران خود به شمار می‌رفت. در این کتابخانه به دعوت شاهزاده بایسنقر میرزا چهل هنرمند خوشنویس و کتاب آرازی نظر رییس کتابخانه یعنی "جعفر بایسنقری" خطاط به نام عصر تیموری به کار نوشتند نسخه‌های خطی مشغول و نفیس‌ترین نسخ خطی و برجسته‌ترین نقاشی‌ها را خلق کردند.

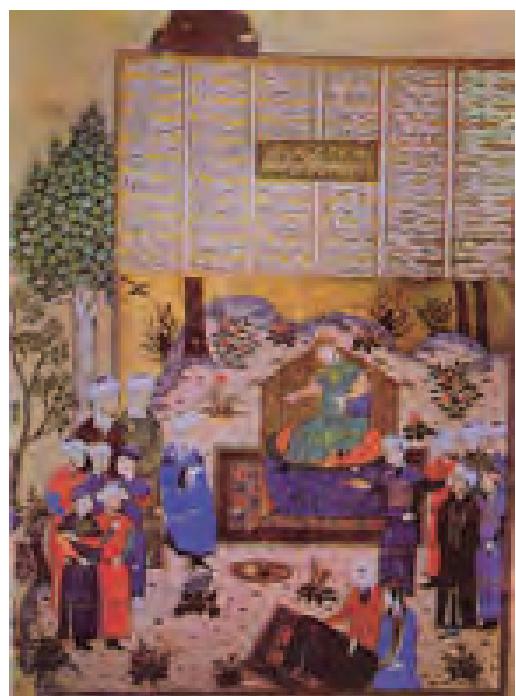
در این دوران شاهد تداوم سنت‌های هنری دوران جلایری هستیم و از مهم‌ترین ویژگی‌های نقاشی در این دوران می‌توان به ترکیب بندی متقطع و غیر متقارن، واقع گرایی در ترسیم گل و گیاه، تنوع رنگ در قلم‌گیری، غالب بودن رنگ آبی در کل تصویر، مهارت در طراحی اندام، ریزه کاری در معماری، تراکم موضوع در مرکز صحنه و نمایش تداخل چند فضا در تصویر و فضای آرمانی در نقاشی اشاره کرد.

شاهنامه بایسنقری به خط جعفر بایسنقری، یکی از شاهکارهای این مکتب بشمار می‌رود (تصویر ۷-۷۵).

کتاب‌های دیگر این دوره "کلیله و دمنه بایسنقری" و "کتاب جامع التواریخ" می‌باشند (تصویر ۷-۷۶).

۷-۷۶-کلیله و دمنه ، نسخه بایسنقری ، حمله شیر به گاو مکتب هرات ، سده‌ی هشتم هجری

۷-۷۵-شاهنامه‌ی فردوسی، نسخه بایسنقری ، مکتب هرات ، سده‌ی هشتم هجری

در نقاشی‌های مکتب اول هرات که ویژگی‌های کاملاً ایرانی را بازتاب می‌دهند همه چیز در کمال اختصار و صراحت ارایه شده است. نام آورترین نقاش ایرانی اواخر دوره تیموری یا مکتب هرات ۲ و تبریز ۲(دوره صفوی) کمال الدین بهزاد^{۵۰} است (تصویر ۷-۷۷). وی در هرات به دنیا آمد و مکتبی نوین در نقاشی ایرانی پدید آورد که تأثیری شگرف در دوران خود و پس از خود بر جای گذاشت.

مکتب تبریز ۲ (دوران صفویه)

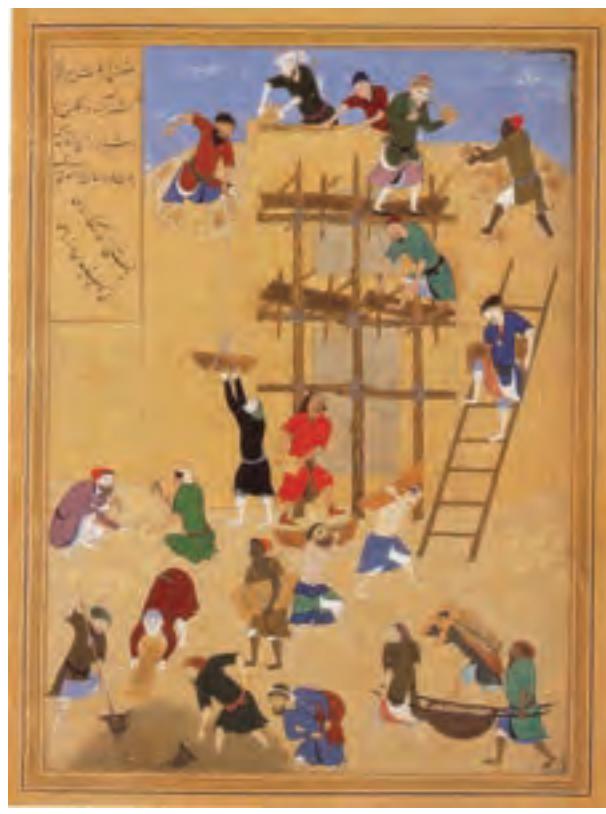
در آغاز حکومت صفویه، تبریز به پایتختی برگزیده شد. در این دوران مکتب هرات و شیوه بهزاد با جذب شاگردان بسیاری نگارگری رایج را تغییر داد. حاصل این تجربه اندوزی‌های تازه، ظهور سبکی نوین به نام مکتب صفوی یا تبریز ۲ است که با تلفیق سنت‌های هرات و میراث شیوه تبریز ۱ همراه با نقاشانی بر جسته چون سلطان محمد، آقا میرک، مظفر علی و شیخ زاده شکل گرفت (تصویر ۷-۷۸).

مهم‌ترین ویژگی‌های این مکتب تنوع رنگ، استفاده فراوان از رنگ طلایی، توجه به موضوعات

^{۵۰} تحت تعليم و تربیت استاد میرک اصفهانی مقدمات هنری را آموخت و همچون بسیاری از استادی و هنرمندان هرات به تبریز پایتخت صفویان رفت(زمان شاه اسماعیل اول) و ریاست کتابخانه سلطنتی را بر عهده گرفت و به تربیت شاگردان بسیار پرداخت.

۷-۷۸- خمسه نظامی (طهماسبی)، معراج حضرت محمد (ص)، اثر سلطان محمد،
مکتب تبریز، سده دهم هجری (۹۴۶-۹۵۰ هجری)

۷-۷۷- خمسه نظامی ، ساختن کاخ خورنق ، کمال الدین بهزاد ، مکتب هرات ، ۸۹۹ هجری

درباری، بکارگیری اشیاء مربوط به زندگی، شکست کادر^{۵۱}، پوشک هماهنگ با رسم صفویه با کلاه قزلباش^{۵۲}(تصویر ۷-۷۹)، ایجاد صحنه‌های شکار با حالتی پر تحرک، صحنه‌های داخلی با حالتی خموش و متفکرانه و بزم با حالت یکنواخت و پیکره‌های محدود، بکارگیری نقوش نگارگری در بافت پارچه، توجه زیاد به چهره نگاری، رواج تشعیر بدون بکارگیری اسلیمی و مهارت در صحنه‌های چوپانی و به ویژه در نقاشی‌های بهزاد و شاگردان او^{۵۳} ترکیب‌بندی حلزونی یا اسپیرال می‌باشد. از آثار معروف این دوره می‌توان به دیوان میر علی‌شیر نوای، مجلس صنعن اثر شیخ زاده (تصویر ۷-۸۰)، خمسه‌ی نظامی^{۵۴} (تصویر ۷-۸۱) و شاهنامه شاه طهماسب^{۵۵} (تصویر ۷-۸۲) اشاره کرد.

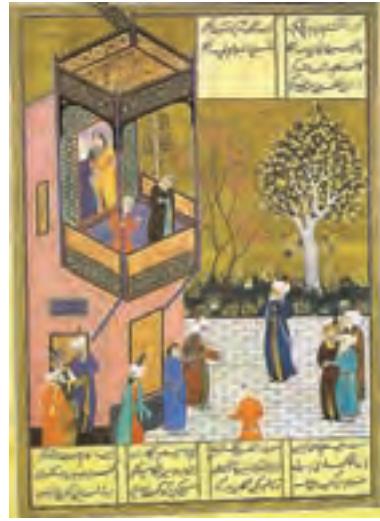
۵۱. تسخیر-که از دوران مکتب شیراز آغاز شده بود.

۵۲. با عمامه دوازده ترک با میله قرمز و سیاه- به نیت دوازده امام

۵۳. همچون میر سید علی، میر مصور، دوست مصور و خواجه عبدالصمد

۵۴. با ۱۴ تصویر، نقاشان: آقامیرک و سلطان محمد - خط شاه محمود نیشابوری

۵۵. معروف به شاهنامه شاهی یا هوتون با ۲۵۸ تصویر از نقاشانی چون سلطان محمد- آقا میرک- میرزا علی و ...

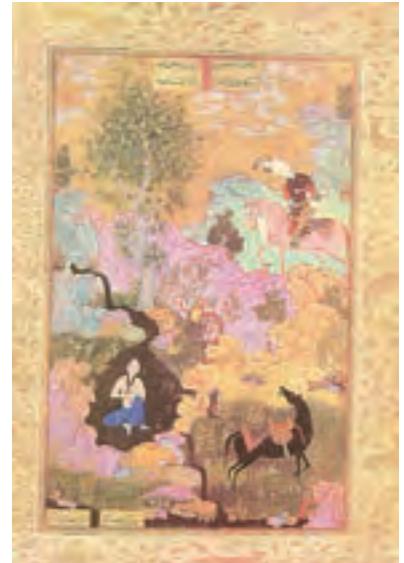
۷-۸۰- دیوان میر علیشیر نوایی ، شیخ صنعتان ، اثر شیخ زاده ، مکتب تبریز ، سده دهم هجری

۷-۷۹- دیوان حافظ ، رؤیت هلال ماه پس از رمضان ، مکتب تبریز ، ۹۳۲-۹۳۶ هجری

۷-۸۲- شاهنامه فردوسی (طهماسبی)، دربار کیومرث، اثر سلطان محمد، مکتب تبریز، حدود ۹۴۲-۹۳۲ هجری

۷-۸۱- خمسه نظامی، خسرو شیرین را نظاره می کند، اثر سلطان محمد، مکتب تبریز، سده دهم هجری

پرسش

- ۱- مکتب بغداد(عباسی) تحت تأثیر چه هنرهاي شکل گرفت و دارای چه ویژگی هاي است؟
- ۲- کتاب های مصور مکتب بغداد به چند گروه تقسیم می شوند؟ با ذکر مثال توضیح دهید.
- ۳- همگامی هنر اسلامی و ادبیات فارسی در چه دوره ای بیشتر مشاهده می شود؟ با ذکر مثال ویژگی های این مکتب را بیان کنید.
- ۴- مهم ترین ویژگی های مکتب تبریز ۱ (ایلخان مغول) را با ذکر نمونه توضیح دهید.
- ۵- خواجه رسیدالدین فضل الله که بود و چه کارهایی برای فرهنگ و هنر ایران انجام داد؟
- ۶- مکتب شیراز تداوم دهنده نقاشی کدام دوره بود؟
- ۷- مکتب جلایری مجموعه ای از دستاوردهای کدام مکتب است؟ و زمینه‌ی ظهور کدام مکتب را فراهم آورد؟
- ۸- ویژگی های مهم مکتب جلایری را با ذکر نام چندتن از هنرمندان این مکتب بیان کنید.
- ۹- چه مواردی در نگارگری برای اولین بار در دوره‌ی جلایری به کار برده شد؟
- ۱۰- ویژگی های مکتب شیراز و هرات دوران تیموری را بیان کنید.
- ۱۱- شاهنامه‌ی بایسنقری از شاهکارهای کدام مکتب است؟ ویژگی مهم این مکتب را بیان کنید.
- ۱۲- نام آورترین نقاش مکتب هرات ۲ را نام ببرید و کارهای مهم او را توضیح دهید.

مکتب مشهد و قزوین دوره‌ی صفوی(سده ۱۰. ۹. ق / م ۱۶)

مکتب مشهد با تلفیق مکتب تبریز و عناصر محلی شکل گرفت. مهمترین ویژگی این مکتب حضور انسان و اشیاء بدون ارتباط با موضوع داستانی، توجه به موضوعات روزمره و عادی، پیکره‌های بلند قامت با گردن بلند و صورت گرد، صخره نگاری‌های قطعه قطعه، درختان کهن‌سال با تنہ و شاخه‌ی گرهدار و استفاده از رنگ سفید است. شاخص‌ترین اثر این دوره هفت اورنگ جامی^{۵۶} می‌باشد (تصویر ۷-۸۳).

۷-۸۳- نسخه‌ی خطی هفت اورنگ جامی (ابراهیم میرزا)، مکتب مشهد، بین سالهای ۹۶۴-۹۷۵ هجری

۵۶. با ۲۸ تصویر و خوشنویسی رستم علی و محب علی و نقاشی میرزا علی، مظفرعلی، شیخ محمد و آقامیرک می‌باشد.

مکتب قزوین به دلیل انتقال پایتخت از تبریز به قزوین شکل گرفت. از ویژگی‌های آن تغییر و تحول در مکتب مشهد، کاهش تنوع رنگ و تعداد پیکره‌ها، رواج طراحی و نقاشی مستقل از کتاب (مرقعات)، تصویر زوج‌های جوان با تذهیب و خوشنویسی، گسترش تک پیکره نگاری و دیوار نگاری کاخ‌ها^{۵۷} است. از آثار معروف میتوان به شاهنامه‌ی قوام ابن محمد شیرازی^{۵۸} اشاره کرد.

مکتب اصفهان

پس از انتخاب اصفهان به پایتختی در دوران شاه عباس اول، مکتبی تازه در نقاشی پدیدار شد که مکتب اصفهان نام گرفت. این شیوه که توسط نقاش نام آور عهد صفوی، رضا عباسی ابداع شد، نمایشی از دوری هر چه بیشتر از مصور سازی کتاب‌های ادبی و کسب استقلال صفحه نقاشی است (تصویر ۷-۸۴).

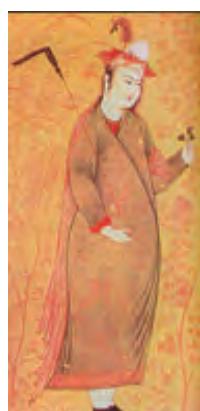
در مکتب اصفهان، شیوه کهن نقاشی ایرانی در زمینه فضای سازی و نحوه ترکیب بندهای انبوه کم شده و نمایش تک چهره‌ها و تک پیکره‌ها با پوشش فاخر، قوت گرفت.

فضای سازی‌های ساده، خطوط منحنی دلپذیر، استفاده از حداقل رنگ و گاه ساخت و ساز ماهرانه خرز لباسها و ظرافت در طراحی موی سر و ریش مردان، شیوه خاص رضا عباسی است که هنرمندان بسیاری را تحت تاثیر قرار داد و در سه نقاشی نسبتاً یکسان دیده می‌شود. تصویر(۷-۸۴) اثر رضا عباسی است که در پیشی را با چوب دستی نشان می‌دهد و دو تصویر(۷-۸۵) و (۷-۸۶) دو نمونه از کار نقاشانی است که کار رضا عباسی را با تغییراتی جزئی نسخه پردازی کرده‌اند.

از دیگر نقاشان مکتب اصفهان می‌توان به "معین مصور"، "محمد یوسف" و "محمد قاسم" اشاره کرد.

۷-۸۴ - درویش جوان با چوب‌دستی، اثر محمد قاسم، مکتب اصفهان، ۱۰۵۰ هجری

۷-۸۵ - درویش جوان با چوب‌دستی، اثر محمد یوسف، مکتب اصفهان، ۱۰۵۰ هجری

۷-۸۶ - درویش جوان با چوب‌دستی، اثر رضا عباسی، مکتب اصفهان، ۱۰۴۰ هجری

۵۷ . مانند چهل ستون قزوین
۵۸ . (به خط خود وی با ۳۷ تصویر در زمان شاه اسماعیل دوم)

در این مکتب شاهد گرایش هایی با تحولاتی گوناگون در زمینه های نقاشی هستیم که می توان به رواج سنت دیوار نگاری در کاخ ها و بناهای خصوصی و عمومی ^{۵۹} اشاره کرد (تصویر ۷-۸۷) . هم چنین زمینه‌ی تداوم هنر گورکانی هند به واسطه‌ی مهاجرت هنرمندان ایرانی که پیشتر در دوران مکتب تبریز ۲ آغاز شده بود بوجود آمد.

۷-۸۷- دیوارنگاری کاخ چهل ستون ، بزم شاه عباس اول در باغ ، اصفهان ، حدود ۱۰۵۷ هجری

۵۹. کاخ نائین ، چهلستون ، عالی قاپو ، هشت بهشت ، حمام نائین

۷-۸۸- خمسه نظامی ، دیدار مجنون ،
اثر محمد زمان ، اصفهان ، سال ۱۰۸۶
هجری

حضور هنرمندان اروپایی و نقاشان ارمنی در اصفهان (میناس ارمنی نقاش دیوار نگاره‌های کلیسای وانک) و همچنین ورود گراورهای اروپایی و شکل‌گیری سبک تلفیقی هنر ایران و اروپا به صورت نقاشی رنگ روغن و رعایت اندازه‌ی طبیعی انسان در آثار (مثل نقاشی کاخ‌ها) به صورت دو بعدی و سه بعد نمایی و فرنگی سازی (مکتب ایتالیا و اصفهان) تاثیر مهمی در نقاشی این دوره دارد (تصویر ۷-۸۸).

از دیگر شیوه‌های رایج دوران آخر صفویه شیوه‌ی گل و مرغ با اسلوب نقطه‌پرداز و نقاشی زیر لاكی است. مهم‌ترین ویژگی‌های مکتب اصفهان تاثیر پذیری از نقاشی هلند، برتری طرح بر رنگ، کاهش مصور سازی کتاب، رواج سیاه قلم، رواج دیوار نگاره، گستالت پیوند نقاشی و ادبیات، کاهش تعداد پیکره‌ها، از بین رفتن فنون و اسلوب‌های فضا سازی^{۶۰}، به وجود آمدن دستارهای (عمامه) بسیار بزرگ، انواع کلاه^{۶۱} و مهم‌ترین ویژگی آثار رضا عباسی استفاده زیاد از قلم مو برای پردازش، بازنمایی طبیعت، تک چهره سازی، محدود کردن رنگ و تزیینات، غلبه‌ی قلم‌گیری بر رنگ، تمایل به ثبت واقعیات، تمایل به بکار گیری رنگ‌های ترکیبی می‌باشد.

از شاهکارهای مکتب اصفهان می‌توان به قصص الانبیاء و شاهنامه‌ی شاه عباسی اثر رضا عباسی نام برد (تصویر ۷-۸۹).

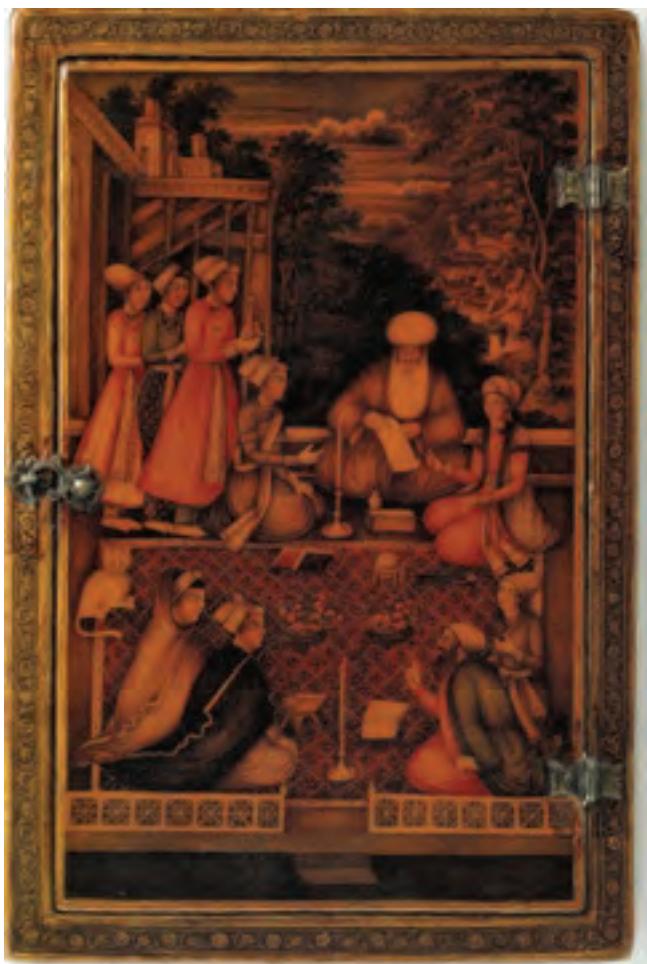
۷-۸۹- قصص الانبیاء ، صحنه ذبح حضرت اسماعیل(ع)
توسط حضرت ابراهیم (ع) ، اثر رضا عباسی، اصفهان،
اوایل سده یازدهم هجری

۶۰. توجه به موضوعات روز مرد، زوج‌های عاشق و سفیران خارجی
۶۱. پوستی، نوک تیز، تاج پردار

دوره‌ی افشار و زند

مکتب اصفهان در دوره‌های بعد بویژه دوره افشاریه ادامه یافت و با به قدرت رسیدن زندیه و انتخاب شیراز به عنوان پایتخت تحولات هنر در این دوران پدید آمد که به مکتب شیراز یا مکتب گل معروف است. مهمترین تحول نقاشی در این زمان رواج نقاشی زیر لاکی، نقاشی پشت شیشه و گل و مرغ می‌باشد (تصویر ۷-۹۰).

از هنرمندان می‌توان به محمد صادق، برجسته‌ترین نقاشان این دوره علی اشرف که در تصویر گل مهارت زیادی داشته اشاره کرد. مهمترین کتاب این دوره تاریخ جهان گشای نادری^{۶۲} است.

۷-۹۰- جلد آینه لاکی روغنی، تدریس رساله در شب، اوخر سده دوازدهم و اوایل سیزدهم هجری

۶۲. با ۱۴ تصویر به خط میرزا محمد مهدی استرآبادی و نقاشانی چون رضا عباسی و محمد قاسم تبریزی می‌باشد.

دوره‌ی قاجار

با به قدرت رسیدن قاجاریه و انتخاب تهران به عنوان پایتخت، میراث هنری شیراز و اصفهان و تجربیات فرنگی‌سازی به تهران منتقل گردید. در این مکتب توجه و علاقه به طبیعت نگاری، نمایش سایه روشن به ویژه سایه پردازی مختص‌در چهره و لباس، تلفیق نقش‌مایه‌های تزئینی و تصویری، ترکیب بندی‌های متقارن و ایستا، رنگ گزینی محدود با تسلط رنگ گرم (به ویژه قرمز)، عمق نمایی و تقلید جهان‌مادی، گل و مرغ با پس زمینه سازی به شیوه‌ی اروپایی و پیکر نگاری درباری پدید می‌آید. مکتب قاجار را می‌توان به سه دوره‌ی کلی تقسیم کرد.

دوره اول ، از آغاز تا مدرسه دارالفنون و دارالصنایع:

این دوره تداوم سنت‌های مکتب شیراز و اصفهان است که با تاکید بر نقاشی زیر لакی، نقاشی پشت شیشه‌ای، پیکر نگاری درباری و دیوارنگاری شکل می‌گیرد. همچنین در این دوره نقاشی روی بوم رواج یافت و نقاشان به کشیدن نقاشی با رنگ روغن پرداختند (تصویر ۷-۹۱). اگرچه تصویرگری کتاب بار دیگر در دوران قاجار آغاز می‌شود، اما هرگز به توانایی‌های پیشین دست نمی‌یابد. شیوه‌ی نقاشی رایج این دوران که برای تزئین قلمدان، قاب آینه، جعبه‌آرایش و دیگر اشیای تزئینی به کار می‌رفت، نقاشی زیر لакی است. در این شیوه، نقاشی را با قشری از روغن کمان^{۶۳} می‌پوشانندند تا از آسیب و پاک شدنگی محفوظ مانده تا جلوه‌ای شفاف و براق به خود بگیرد (تصویر ۷-۹۲).

۷-۹۱- پیکر نگاری ، فتح علی شاه ، رنگ روغن روی بوم ، اثر میرزا بابا ،
تهران ، ۱۲۱۴-۱۲۱۳ هجری

۶۳ . روغن کمان ترکیبی از روغن جلا، بزرگ و روغن سندروس است و معادل ورنی محسوب می‌شود.

۷-۹۲- قلمدان ، صحنه نبرد ، لاکی روغنی ، تهران ، ۱۲۶۶-۱۲۶۷ هجری

دوره دوم ، از مدرسه‌ی دارالصنایع صنیع‌الملک تا مدرسه‌ی صنایع مستظرفه کمال‌الملک:

۷-۹۴- نسخه هزار و یک شب ، اثر صنیع‌الملک ، تهران ، سده سیزدهم هجری
مجموعه‌ی هزار و یک شب^۴ (تصویر ۷-۹۴) است .

در این دوره با ورود دوربین عکاسی به ایران آثار نقاشی ایرانی هم تحت تاثیر قرار گرفت (تصویر ۷-۹۳). این پیروی کامل از عکس در بسیاری از موارد راه را بر خلاقیت از منشا عالم خیال بست. از این‌رو گرایش شیوه اروپایی و رنگ و روغن کاری شدت می‌یابد.

۷-۹۳- عکس و نقاشی ، ناصر الدین شاه ، تهران ، ۱۲۷۲ هجری

هم چنین در این دوران صنیع‌الملک با سفر و تحصیل در اروپا شیوه‌ی نقاشی اروپایی همراه با تمایلات هنر ایتالیایی (طبیعت‌گرایی) ، میراث هنر کلاسیک و شبه رمان蒂ک مورد توجه قرار می‌گیرد. در این دوران همچنین با گسترش چاپ سنگی ، نقاشی در مصور سازی کتاب و مطبوعات رونق گرفت . یکی از آثار پدید آمده به وسیله‌ی صنیع‌الملک مصور سازی

۶۴. (ترجمه‌ی محمد حسین تهرانی) شامل ۱۱۳۲ تصویر

دوره سوم ، از مدرسه صنایع مستظرفه تا دوران نوگرایی:

محمد غفاری یا کمال الملک در خانواده‌ای هنرمند به دنیا^{۶۵} آمد. وی در دارالفنون زیر نظر مزین الدوله به تعلیم نقاشی پرداخت. در جوانی به دربار ناصرالدین شاه راه یافت و لقب نقاشی‌گرفت و سپس به کمال الملک ملقب شد. او در طی سفر اروپا با مکاتب نقاشی اروپایی آشنا شد و این آشنایی تاثیری عمیق بر نقاشی‌های او نهاد. از آثار معروف او می‌توان به تابلوهای تالار آینه، فالگیر بغدادی، غروب شمیران، تکیه دولت و جن گیر اشاره کرد (تصویر ۷-۹۵).

از دیگر هنرمندان این دوره محمود خان ملک الشعرا است که شیوه‌ی پرداز را با رنگ روغن و کلاژ تصویری^{۶۶} اجرا نمود. ادامه‌ی مکتب کمال الملک توسط شاگردان وی از جمله اسماعیل آشتیانی (که پس از وی به ریاست مدرسه‌ی صنایع مستظرفه رسید) شکل گرفت (تصویر ۷-۹۶).

۷-۹۵- تالار آینه ، اثر کمال الملک ، رنگ و روغن ، تهران ، سده سیزدهم هجری

۶۵. عموی او ابوالحسن غفاری(صنیع الملک) از نقاشان به نام دوران قاجاری بود.

۶۶. از نظر زمانی قبل از اروپاییان و قبیل از امپرسیونیست‌ها کوییسم شیوه پرداز (نقطه پردازی) در پرده استنساخ و پرده کلاژ تمیز به کار برده است.

۷-۹۷- نقاشی خیالی سازی (قهوه خانه‌ای)، نبرد رستم و خاقان چین، اثر حسین قوللر آفاسی، رنگ و روغن، سده سیزدهم هجری

۷-۹۶- طبیعت بی جان، اثر اسماعیل آشتیانی، رنگ و روغن، سده سیزدهم هجری

دوره‌ی معاصر از انقلاب مشروطه تا انقلاب اسلامی

همزمان با دوره مشروطه مکتب قهوهخانه‌ای شکل می‌گیرد که با تاثیر پذیری از مکتب قزوین و موضوعات مذهبی و حماسی در مکان‌های عمومی^{۶۷} با شیوه‌ی رنگ و روغن روی بوم، پرده و دیوار مورد استفاده قرار می‌گیرد و بعدها روی کاشی هم انجام می‌شود. این مکتب به واسطه حسین قوللر آفاسی (تصویر ۷-۹۷) و محمد مدبر آغاز شد و بعدها توسط شاگردانشان ادامه پیدا کرد.

نگارگری معاصر ایران

در سال ۱۳۰۴ شمسی با تفکیک مدرسه‌ی صنایع مستظرفه به ریاست حسین طاهرزاده بهزاد از شاگردان کمال‌الملک و هادی تجویدی (تصویر ۹۸-۷) اولین معلم نگارگری جدید و عیسی بهادری (تصویر ۹۹-۷) موسس هنرستان هنرهای زیبای اصفهان شکل گرفت.

نقاشان نوگرا

با تاسیس دانشگاه‌های هنری در کشور از جمله دانشکده هنرهای زیبا^{۶۸}، دانشکده هنرهای تزئینی و تاسیس انجمن خروس جنگی^{۶۹} در سال ۱۳۲۸، نگارخانه‌ی آپادانا^{۷۰} و برگزاری نخستین بینال تهران در سال ۱۳۳۷ موج هنرمندان نوگرا شکل می‌گیرد.

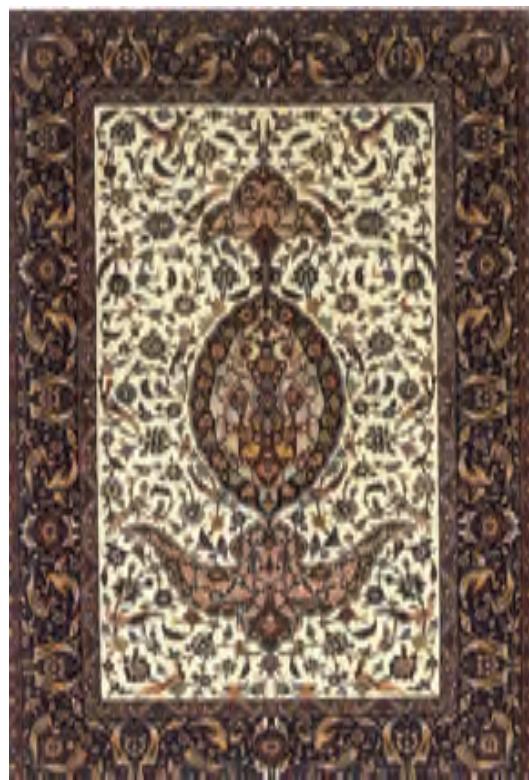
^{۶۷}. عموماً قهوهخانه‌ها، امام زاده‌ها و تکایا

^{۶۸}. هنرکده‌ی هنرهای زیبا ۱۳۱۸ و ۱۳۱۹ که در سال ۱۳۲۸ هنرکده به دانشکده هنرهای زیبا تغییر نام می‌یابد.

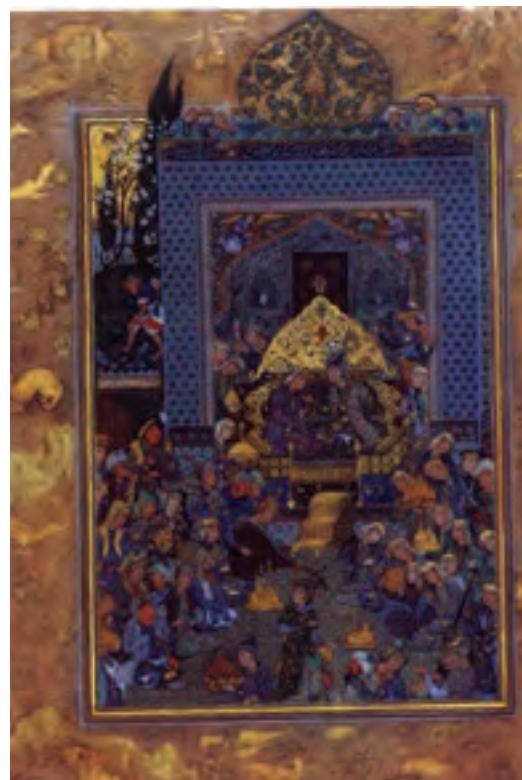
^{۶۹}. در سال ۱۳۳۹ توسط هوشنگ کاظمی اولین گرافیست و پایه گذار رشته گرافیک تاسیس شد.

^{۷۰}. توسط جلیل ضیاءپور

^{۷۱}. توسط جوادی پور

۷-۹۹- طرح و بافت فرش، اثر عیسی بهادری، اصفهان، سده چهاردهم هجری

۷-۹۸- فردوسی در دربار سلطان محمود، اثر هادی تجویدی، تهران، ۱۳۰۴ شمسی

مکتب سقاخانه‌ای

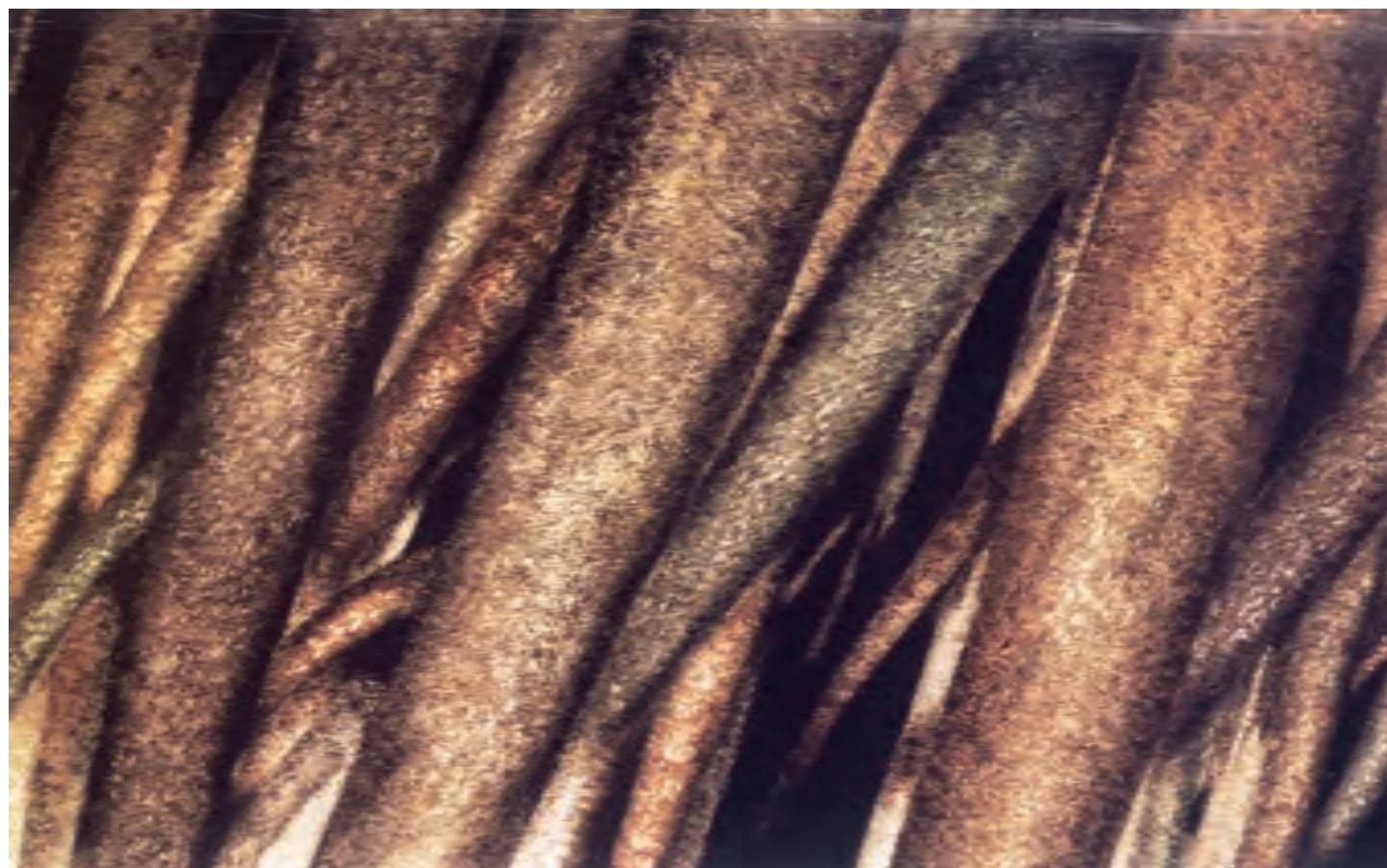
همزمان با جریان نقاشی خط همراه با نقش مایه‌های سنتی و مذهبی، مواد و مصالح بومی و آشنایی با زبان هنر معاصر حدود ۱۳۴۱ شمسی و به طور رسمی در سال ۱۳۴۳ شمسی مکتب سقاخانه در ایران شکل می‌گیرد و در چهارمین بینال^{۷۲} سال ۱۳۴۳ به رسمیت شناخته می‌شود. از هنرمندان این مکتب حسین زنده رودی، پیل آرام، رضا مافی (تصویر ۰۱۰-۰۷)، ناصر اویسی، منصور قندریز، و جعفر روح‌بخش را می‌توان نام برد.

گرایش‌های آزاد

هم چنین گرایشاتی با تاثیر پذیری از هنر خاور دور توسط سهراب سپهری (تصویر ۰۱-۰۷)، هنر مفهومی و پاپ ایرانی به عنوان گرایشات آزاد شکل می‌گیرد و پس از انقلاب اسلامی هنر با گرایش‌های انقلابی، اسلامی و آزاد ادامه پیدا می‌کند.

۱۰۰- اثر رضا مافی

۱۰۱- اثر سهراب سپهری

پرسش

- ۱- مکتب تبریز ۲ در کدام حکومت شکل گرفت؟ ویژگی مهم آن را توضیح دهید.
- ۲- با ذکر مثال، ویژگی مکتب مشهد و قزوین را بنویسید.
- ۳- مکتب قزوین دوره‌ی صفوی چه تغییر و تحولی در نگارگری به وجود آورد؟ توضیح دهید.
- ۴- مکتب اصفهان توسط چه کسی ابداع شد؟ و چه تغییراتی در هنر نگارگری به وجود آورد؟
- ۵- شیوه‌ی خاص رضا عباسی دارای چه ویژگی‌هایی است؟
- ۶- در مکتب اصفهان شاهد چه تغییرات کاربردی در زمینه نقاشی هستیم؟
- ۷- دو شیوه‌ی رایج نگارگری دوران آخر صفویه را نام ببرید.
- ۸- مهم ترین تحول نقاشی در دوران آخر صفویه را نام ببرید.
- ۹- ویژگی آثار نگارگری دوره‌های جدید را بیان کنید.
- ۱۰- مکتب قاجاریه به چند دوره قابل تقسیم است؟ توضیح دهید.
- ۱۱- گسترش چاپ سنگی چه تأثیری در نگارگری دوران قاجاریه گذاشت؟ با ذکر مثال توضیح دهید.
- ۱۲- همزمان با دوره‌ی مشروطیت چه مکتب نگارگری شکل گرفت؟ توضیح دهید.
- ۱۳- مکتب سقاخانه‌ای را با ذکر نام چند هنرمند این مکتب توضیح دهید.

منابع فارسی

- گاردنر، هلن - هنر در گذر زمان ، مترجم محمد تقی فرامرزی ، انتشارات آگاه، ۱۳۸۷
- اتینگهاوزن ، ریچارد - هنر و معماری اسلامی جلد ۱ و ۲ - مترجم دکتر یعقوب آژند- انتشارات سمت ۱۳۷۸
- جنسن - تاریخ هنر - انتشارات علمی و فرهنگی - مترجم پرویز مرزبان - ۱۳۸۸
- تریگیر ، مری - هنر چین - مترجم فرزانه طاهری - فرهنگستان هنر - ۱۳۸۴
- استنلی بیکر، جوان- هنر ژاپن - مترجم نسترن پاشایی - فرهنگستان هنر - ۱۳۸۴
- گریشمن ، رومن - هنر ایران - مترجم یعقوب آژند- انتشارات مولی ۱۳۸۲
- پوپ، آرتور- سیری در هنر ایران - گروه مترجمان سیروس پرهاشم - انتشارات علمی و فرهنگی - ۱۳۸۸
- کوماروسوامی، آناندا کنیتاش - هنر هند - مترجم دکتر امیر حسین ذکر گو- انتشارات فرهنگسرای هنر - ۱۸۷۷

منابع لاتین

- Dialogues In Art History, From Mesopotamian To Modern, ۲۰۰۹

National Gallery

- Poke, Grant ,Art History ,۲۰۰۷, McGraw-Hill
- Harris, Jonathan ,Art History ,۲۰۰۶,Routledge
- Gardner, Itelen ,Art Through The Ages, ۲۰۰۱, Havcourt Collrge
- Kuhrt, Amelie, The Persian Empire, ۲۰۰۷, Routledge
- Gutis, John, Nush-I Janiii, ۱۹۸۴,British Institute
- Sarkhosh Curtis,Vestis,Birth Of The Persian Empire, ۲۰۰۵, British

Museum

- Canby, Sheila ,The Golden Age Of Persian Art ,۲۰۰۰, Abrams

- Bahari, Ebadollah Bihzad, ۱۹۹۶, Tauris
- Bancroft, Hunt, Norman, Historical Atlas Of Ancient Mesopotamia, ۲۰۰۴,
Checkmark Books
 - Frankfort, Groenewen, Art Of The Ancient World, ۱۹۷۱, Abrams
 - Wolff, Walther, Early Civilizations , ۱۹۸۹, Herbert
 - Miller ,Hans Wolfgang, The Royal Gold Of Ancient Egypt, ۱۹۹۹
 - Albanese, Marilia, Ancient India, ۲۰۰۱, White Star Taurus
 - Chakraverty, Anjan, Indian Miniature Painting, ۱۹۹۶, Tiger Books
 - Steuber Jason, The Art Of China, ۲۰۰۷ ,Scriptum
 - Paine, Robert Treat, The Art And Architecture Of Japan, ۱۹۸۱, Penguin Books
 - Grabar, Oley , masterpieces of Islamic art , ۲۰۰۹
 - Grabar, Oley early Islamic art , ۲۰۰۵ yale university
 - Rogers, J-m, the arts of islam, ۲۰۰۷

